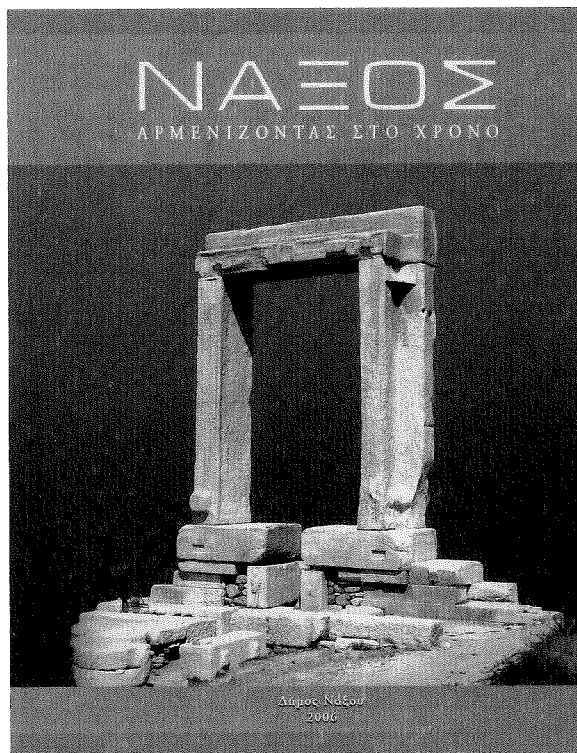

ΜΑΝΟΛΗΣ Γ. ΣΕΡΓΗΣ

Επίκουρος Καθηγητής Λαογραφίας στο Δ. Π. Θράκης

**ΧΩΡΑ ΝΑΞΟΥ, 1901 - 1915
ΣΥΝΕΧΕΙΕΣ ΚΑΙ ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΜΕΤΑΒΟΛΗΣ
ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ (Η ΜΑΡΤΥΡΙΑ ΤΟΥ ΤΟΠΙΚΟΥ ΤΥΠΟΥ)**

**ΑΝΑΤΥΠΟ
ΑΠΟ ΤΟΝ ΤΟΜΟ
ΝΑΞΟΣ
ΑΡΜΕΝΙΖΟΝΤΑΣ ΣΤΟ ΧΡΟΝΟ**

ΔΗΜΟΣ ΝΑΞΟΥ 2006

Χώρα Νάξου, 1901-1915. «Συνέχειες» και όψεις της μεταβολής της πόλης (η μαρτυρία του τοπικού Τύπου)

ΜΑΝΟΛΗΣ ΣΕΡΓΗΣ

Επίκ. Καθηγητής Λαογραφίας στο Δ.Π. Θράκης

Η ΕΡΓΑΣΙΑ ΑΥΤΗ (ΠΕΡΙΛΗΠΤΙΚΟΥ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑ, ΛΟΓΩ ΣΤΕΝΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΔΙΑΘΕΣΙΜΟΥ ΧΩΡΟΥ) έχει ως αντικείμενό της την εξέταση όψεων του πολιτισμού ενός «υπό αστικοποίηση» χώρου, της Χώρας της Νάξου, κατά την πρώτη 15ετία του 20^{ού} αι. Καταγράφει τις «συνέχειες» και τις πλέον σημαντικές «ασυνέχειες» στο χωροταξικό, κοινωνικό και πολιτιστικό πεδίο της πόλης, εντός συγκεκριμένων χρονικών ορίων. Τοποθετεί, δηλαδή, τον αστικό χώρο της πρωτεύουσας του νησιού (ας τον ονομάσουμε έτσι, έστω και συμβατικά, κατ' αντιδιαστολή προς την ύπαιθρο) στο επίκεντρο της λαο-

Εικ. 1. Χώρα, αρχές 20^{ού} αι.

γραφικής έρευνας της Νάξου, ακολουθώντας τη (σύγχρονη) τάση που έχει επικρατήσει στη λαογραφική θεματολογία από το 1960 κ.ε.

Τα δεδομένα της τα αντλεί από τον τοπικό Τύπο της εποχής, «γνώριμο» στον υπογραφόμενο, από την πολυετή ενασχόλησή του για την εκπόνηση της διδακτορικής του διατριβής. Σε αυτήν έχουν γίνει επισημάνσεις και έχουν δοθεί οι μεθοδολογικές προτάσεις για το πώς πρέπει να χρησιμοποιείται ο Τύπος, ως πηγή, στη μελέτη μιας συγκεκριμένης κοινωνίας· δεν είναι λοιπόν σκόπιμο να τις επαναλάβουμε εδώ.

Μια αναλυτική και συστηματικότερη εργασία με το ίδιο θέμα, αλλά με διευρυμένα πιθανόν τα χρονικά της όρια (π.χ. 1900-1940), υπό το πρίσμα πάντοτε της *Σύγχρονης Λαογραφίας* (δηλ. με τη συνεξέταση της Ιστορίας, του χώρου, της οικονομίας, της κοινωνικής διαστρωμάτωσης και του πολιτισμικού επιπέδου του συγκεκριμένου αντικειμένου, της Χώρας), θα απαιτούσε συλλογή προφορικών μαρτυριών, στατιστικά στοιχεία, μελέτη *Πρακτικών* Δημοτικών Συμβουλίων, αρχείων διαφόρων επαγγελματικών συντεχνιών και οργανώσεων, αρχείων διαφόρων υπουργείων, δημοτολογίων, κ.λπ. (Ιδού πεδίο εργασίας λαμπρό για τους νέους Ναξιώτες επιστήμονες). Η παρούσα μελέτη ας θεωρηθεί ως μια «δραματικά περιληπτική» εκδοχή της προτεινόμενης.

Το υλικό της μελέτης μας αποδελτιώσαμε από το σύνολο του ναζιακού Τύπου της περιόδου που μελετούμε, δηλ. από τις εφημερίδες «Νέα Νάξος» (1900-1901), «Αιγαίον» (1901-1911), «Πρόδοος» (1907-1915) και «Παροναξία», στη δεύτερη και τρίτη περίοδο της εκδόσεώς της (1903-1906 και 1909-1912). Αποδελτιώσαμε 7 φύλλα από την πρώτη, 349 από τη δεύτερη, 75 από την τρίτη και 90 από την τέταρτη, συνολικά 521 φύλλα, τα περισσότερα εκ των οποίων απόκεινται στο Ιστορικό Αρχείο της Χώρας Νάξου.

I. Τα μεγάλα προβλήματα

Ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα που αντιμετωπίζει η Χώρα είναι η *έλλειψη λιμανιού*, με εμφανείς τις συνέπειες στη ζωή της πόλης και του νησιού γενικότερα. Ήδη, από τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αι. έχουν αρχίσει οι διεργασίες για την κατασκευή του, αλλά αυτό το ζωτικό για τη ναζιακή οικονομία έργο θα πραγματοποιηθεί μόλις το 1912.

Τα πλοία της γραμμής αναγκάζονται να «δένουν αρόδο» και οι επιβάτες και τα προϊόντα μεταφέρονται με τις βάρκες στην άθλια, μικρή και επικίνδυνη, όπως πολλές φορές χαρακτηρίζεται από τον Τύπο, ξύλινη αποβάθρα. Η έλλειψη μάλιστα φανών στον περιβάλλοντα χώρο καθιστά την αποβίβαση τη νύκτα περισσότερο επικίνδυνη. Σκηνές «απείρου κάλλους» διαδραματίζονται αρκετές φορές κατά τη μεταφορά των ανθρώπων με λέμβους που ανατρέπονται, ή ζώων που ξεφεύγουν από τον έλεγχο των κυρίων τους ή κατά τον συναγωνισμό των λεμβούχων να παραλάβουν περισσότερους επιβάτες: προσκολλώνται στα πλοία, ευρισκόμενα ακόμη εν πλω, και με κίνδυνο της ζωής τους τα αναγκάζουν (προκειμένου να αποφύγουν ατυχήματα) να αγκυροβολούν μακρύτερα από το συνηθισμένο μέρος.

Όλα αυτά, βέβαια, υπό την προϋπόθεση ότι τα πλοία, ευνοούντος του καιρού, μπόρεσαν να πλησιάσουν τον έξω της προβλήτας χώρο. Διαφορετικά, προσορμίζονταν στον Αγ. Προκόπιο. Η μετάβαση προς την πόλη γινόταν πλέον με πεζοπορία και η μεταφορά των εμπορευμάτων με κάρα ή ζώα.

Βεβαίως, η πόλη, πολλές φορές, καθ' όλη την περίοδο αυτή, διατελούσε σε κατάσταση αποκλεισμού, όταν οι καιρικές συνθήκες, ιδίως το χειμώνα, ήταν άσχημες. Είναι πολλές οι αναφορές του Τύπου σε εβδομαδιαίο (και διαρκέστερο) αποκλεισμό του νησιού. Πολλοί, άλλωστε, κυβερνήτες των πλοίων, από πραγματικό φόβο να προσεγγίσουν τη Χώρα ή επωφελούμενοι των συνθηκών, αρνούνται να «δέσουν» στη Νάξο, και μεταφέρουν τους επιβάτες στη Σαντορίνη, για να τους αποβιβάσουν στον προορισμό τους κατά την επάνοδο του πλοίου στη Νάξο, στην πορεία του προς τον Πειραιά. Μέχρι τις αρχές του 1906, η ακτοπολική συγκοινωνία, από πλευράς πυκνότητας των δρομολογίων και των δρομολογημένων πλοίων, είναι ικανοποιητική για τα δεδομένα της εποχής. Χωρίς να εκλείπουν τα παραπάνω εγγενή προβλήματα, που σχετίζονται με τις υποδομές του νησιού, η κατάσταση σαφώς καλυτερεύει από την προαναφερθείσα χρονολογία και εξής. Στα πλοία της «*Νέας Ελληνικής Ατμοπλοίας*», του «*Τζων*», του Τόγια, του Παπαλεονάρδου, των Δεστούνη - Γιαννουλάτου προστίθενται αυτά της εταιρείας του Διακάκη, νεότευκτα τα περισσότερα. «Πανελλήνιον», «Υδρα», «Ηρα», «Άσος», «Πέλωψ», «Ελπίς», «Κάρυστος», «Χίος», κ.ά. φέρνουν στη μνήμη των παλαιότερων Χωραϊτών και Ναξιω-

τών (από τις διηγήσεις των γονιών τους, φυσικά) πολλά από την «προσωπική» τους αλλά και τη «συλλογική» ταυτότητα του νησιού.

Η κατασκευή του λιμενοβραχίονα (ο σημερινός κυματοθραύστης), που ολοκληρώνεται όπως είπαμε το 1912, θυμίζει κυριολεκτικά το θρυλικό γεφύρι της Άρτας. Κακή κατάσχευή (επί μακρό χρονικό διάστημα «μπάζωναν» τη θάλασσα με χώματα και «πασπαριές» που μετέφεραν από τον Αγ. Γεώργιο), βλάβες από τις θαλασσοταραχές, δικαστικές αγωγές του Λιμενικού Ταμείου κατά του μηχανικού Λεονταρίτη, κατ' αρχάς, εκτεταμένες διακοπές του έργου, εκπτώσεις του μηχανικού, νέες χρονοβόρες δημοπρασίες, νέοι μηχανικοί (Τσαγκάρης, Σακελλαρόπουλος), κομματικά πάθη, καθυστερούν το έργο. Καθ' όλη την πορεία του το υποστήριζε ηθικά και οικονομικά ο πρωτοεμφανιζόμενος, τότε, στην πολιτική σκηνή (1902), Πέτρος Πρωτοπαπαδάκης, και δίκαια το έργο συνταυτίστηκε με τ' όνομά του, παρά τις περί του αντιθέτου απόψεις που έχουν δημοσιευθεί, και μάλιστα σε έντονο ύφος, από μερίδα του τοπικού Τύπου εκείνων των ημερών.

Οι συνθήκες υγιεινής της πόλης είναι ένα σημαντικότατο πρόβλημα της περιόδου και συνιστά το θλιβερότερο στοιχείο της καθημερινότητάς της, κυρίως τα πρώτα έτη του αιώνα. Οι ελώδεις πυρετοί και η φθίση (δευτερευόντως η οστρακιά, το 1908, ο τυφοειδής πυρετός, το 1909, και άλλες μολυσματικές ασθένειες) θερίζουν κυριολεκτικά τον πληθυσμό του Νιου Χωριού (κυρίως), χωρίς φυσικά να εξαλειφθεί ή να επουλωθεί πλήρως αυτή η πληγή στα επόμενα χρόνια. Κυριότερες αιτίες ήταν οι άθλιες συνθήκες υγιεινής της πόλης και τα έλη του Λιβαδιού. Εγκαταλελειμμένα σπίτια έχουν μετατραπεί σε σκουπιδοτόπους, πουλερικά και χοίροι κυκλοφορούν αδέσποτα στο Νιο Χωριό, βόθροι και οχετοί παραμένουν ακάλυπτοι, τα ζωα των χωρικών κοπρίζουν τους χώρους όπου δένονται –παρά την απαγόρευση της Αστυνομίας–, ουρητήρια και αφοδευτήρια δεν υπάρχουν, στρώματα και ενδύματα φθισικών ρίχνονται λίγο έξω από την πόλη, ακόμη και στη Φουντάνα («Φοίτην» και αγανάκτησιν προνένησεν ημίν η απάνθρωπος πράξις κακοήθους τινός – τίνος πλέον δεν γνωρίζομεν – όστις έρριψε χθες εις το παραπελεύρως της πηγής φρέαρ “Τρανή Φουντάνα” ένθα ολόκληρος η πόλις πλύνει ρούχα κ.λπ. ολόκληρον δέμα ενδυμάτων κόρης εκ φθίσεως θανούσης προ δέκα ημερών»), κ.λπ. Γράφει το «Αιγαίον» το 1904: «Οι

θάνατοι εν τη ημετέρα πόλει κατά το λήξαν έτος 1903 κατέρριψαν το ρεκόρ των τον αντιστοιχούν 1902. Δεν παρήλθεν εβδομάς χωρίς ν' ακουσώμεν τον πένθιμον τον κώδωνος ήχον, καλούντα ημάς εις την κηδείαν προσφιλούς συμπολίτου, δεν παρήλθεν εβδομάς χωρίς ν' αναγράφωμεν εν ταις στήλαις ημών ενός ή δύο συμπολιτών μας τον θάνατον κ.λπ. Ο νέος όμως χρόνος και ούτος, δυστυχώς, ήρchiσε με πολύ κακάς διαθέσεις, σημειώσας μέχρι σήμεραν επτά θανάτους και δεκαπλάσια κακοήθων πυρετών και λοιπών οξέων νοσημάτων κρούσματα». Οι καταχωριζόμενες στις εφημερίδες, αυτήν την περίοδο, αστυνομικές διατάξεις, που μάλλον δεν τηρούνται, είναι ενδεικτικές του κλίματος που μόλις περιγράψαμε: «... Διατάσσομεν 1. Οι παντός είδους διευθυνταί καταστημάτων εν τη πόλει υποχρεούνται να τηρώσιν άμεμπτον καθαριότητα εις τε το εσωτερικόν και εξωτερικόν αυτών, το δε περίξ να σαρώνωσι δις της ημέρας, πρωίαν και μ.μ., απορρίπτοντες τας ακαθαρσίας μακράν της πόλεως, εφ' όσον δεν συνάζονται επιμελεία της Δημοτικής Αρχής, όποτε θέλουσι αποθέτει ταύτας εντός δοχείων αναμένωντες την διέλευσιν του οδοκαθαριστού. 2. Οι ιδιοκτήται ή νοικοκυασταί οικιών, οικοπέδων, αποθηκών κ.λπ. υποχρεούνται διά την τήρησιν της καθαριότητος των εντός και περίξ αυτών συμμορφούμενοι τω ανωτέρω εδαφίω της παρούσης. 3. Πάντες οι ανωτέρω δεν επιτρέπεται να ρίπτωσιν ακαθαρσίας από των εξωστών, παραθύρων κ.λπ. ως και παντοειδής δυσώδεις ουσίας. 4. Απαγορεύομεν ανστηρώς το αποπατέιν εν ταις οδοίς της πόλεως ως και εντός παντός ερειπίου, οικοπέδου, κ.λπ. κειμένων εντός της πόλεως. 5. Οι ιδιοκτήται οικιών, καταστημάτων κ.λπ. θέλουσι καλύψει στεγανώς τους βόθρους και οχετούς των αποπάτων, ων ουκ ολίγοι ανοικτοί όντες αναδίδουνσι δυσωδίαν, μεριμνώντες άμα και περί της εκκενώσεως αυτών. Διά την εκτέλεσιν του παρόντος εδαφίου δίδωμεν δέκα ημερών προθεσίαν από της δημοσιεύσεως της παρούσης. 6. Ιδιαζόντως αξιούμεν την τελείαν καθαριότητα εντός των κρεοπωλείων, μαγειρείων, κ.λπ. 7. Απαγορεύομεν ίνα τα φορητά ζωα παραμένωσι δεδεμένα έξωθι καταστημάτων ή εις κεντρικά μέρη της πόλεως, όρίζομεν δε ως τόπον διημερεύσεως αυτών μετά την εκφόρτωσιν την προς Β. της πόλεως παραλίαν».

Το νερό του πηγαδιού της Φουντάνας απ' όπου υδρεύεται η πόλη αναφέρεται πολλές φορές ως ακατάλληλο: «Άπασα η πόλις ως είνε γνωστόν αρδένεται από το εν Φουντάνα φρέαρ, το προς πόσιν ύδωρ, επίσης, είνε γνωστόν ότι ως έχει το φρέαρ πίπτουν

εντός αυτού διαφόρων ειδών ακαθαρσεία και προ πάντων οι ριπτόμενοι κουβάδες (σίτλες) και τα εκ της καθημερινής χρήσεως καταλασπωμένα σχοινία και όντα σεσηπότα μολύνουν το ύδωρ και όχι μόνον προξενούν την αηδίαν εις τους πίνοντας τούτο, αλλά και νοσήματα προκαλούν, και απορούμεν πώς οι μέχρι τούδε Δημοτικοί άρχοντες δεν εσκέφθησαν όπως διά μιας δαπάνης μικράς, 300 το πολύ δραχμών, θεραπεύσωσι το κακόν τούτο, τοποθετούντες 3 ή 4 υδραντλίας (τρούμπας) καλύπτοντες και το στόμιον του φρέατος». Επιπλέον, άλλη εφημερίδα κάνει λόγο για πιθανή μόλυνση του φρέατος από τα πλησίον του ευρισκόμενα ονοστάσια και ένα βαφείο, που χρησιμοποιεί δηλητηριώδεις ουσίες.

Τα φαρμακεία της πόλης (του Ν. Δελλαρόκκα, του Ν. Βαρότση και, από το 1908, του Ιω. Ολυμπίου) δεν διαθέτουν πάντοτε τα απαραίτητα φάρμακα ή κάποιοι οικονομικά ασθενείς αδυνατούν να τα αγοράσουν, και τα «βερεσέδια», όπως μας πληροφορεί καταχώριση ενός από τους παραπάνω φαρμακοποιούς, διογκώνονται. Οι γιατροί της πόλης, Μ. Δαμιράλης, Θ. Μαυρογένης, Εμμ. Μαγκάκης, Εμμ. Δρύλλης, Γ. Αυλητής κ.ά., δέχονται πάμπολλα επώνυμα ευχαριστήρια από τους συγγενείς προσώπων που σώθηκαν χάρη στη δική τους ιατρική αρωγή και ευαισθησία.

Ως εκ τούτων, η πρόταση του Λατίνου αρχιεπισκόπου Φ. Καμασέη να ιδρυθεί **νοσοκομείο** στη Χώρα (το 1905), βρήκε πολλούς ευνοϊκούς αποδέκτες: «Οι κ.κ. Πέτρος Πρωτοπαπαδάκης, πρώην βουλευτής, Μάρκος Ν. Δαμιράλης, τραπεζίτης, και Μιχ. Ν. Δαμιράλης υπό ευσεβών και φιλανθρωπικών αισθημάτων εμπνεόμενοι και εκ του υπό του προς την ιδιαιτέρα αυτών πατρίδα ζήλου ορμώμενοι, δι' επιστολής προς τον (...) Αρχιεπίσκοπον ευγενώς προσέφερον διά μεν τας προκαταρκτικάς αυτού εργασίας έκαστος δραχ. 200, διά δε την συντήρησιν δραχ. 100 ετησίως. Επίσης ο κ. Ν. Δέλλα - Ρόκκας, φαρμακοποιός, εγγράφως προσεφέρθη όπως παρέχῃ δωρεάν τα φάρμακα τοις νοσηλενομένοις. Ο κ. Μάρκος Δαμιράλης, ιατρός, δι' επιστολής του υπεσχέθη την θεραπείαν των ασθενών δωρεάν...». Όμως, παρά την προφανή του αναγκαιότητα, λόγω δυσκολιών αλλά και αντιδράσεων, ουδέποτε πραγματοποιήθηκε. Ελπίζουμε ότι το όραμα του Καμασέη θα γίνει πράξη 100 χρόνια μετά, στην αρχή της 3^{ης} μ. Χ. χιλιετίας...

Οι πολιτιστικοί-φιλανθρωπικοί σύλλογοι της πόλης (*Σύλλογος Ναξίων ο Φιλόπατρις* και η *Φιλόπτωχος*

Αδελφότης Νάξου Άγιος Παντελεήμων) έχουν συμπεριλάβει στα καταστατικά τους σχετικά άρθρα που αναφέρονται στην παροχή οικονομικής βοήθειας προς τους άπορους που κατοικούν στο Νιο Χωριό. Διοργανώνουν εορταστικές εκδηλώσεις, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις, το φιλανθρωπικό τους έργο ενισχύει η αυτόνομη πρωτοβουλία κάποιων εμπόρων και καταστηματαρχών. Η φιλανθρωπία, ως ανακουφιστική «ανακατανομή» του χωραίτικου εισοδήματος, υπέρ των άπόρων, προβάλλεται και προπαγανδίζεται με κάθε ευκαιρία από όλα τα τοπικά φύλλα, και όχι μόνον τις Άγιες Ημέρες, κατά τις οποίες η ευγενής αυτή χειρονομία συνιστάται ως υποχρέωση...

Η πόλη στερεείται, επίσης, **δημαρχιακού μεγάρου**, όπου θα συστεγαστούν «όλα τα δημόσια και δημοτικά καταστήματα της πόλεως», **ηλεκτροφωτισμού**, με όλα τα προβλήματα που δημιουργεί η απουσία του (το 1911, ο δήμαρχος Εμμ. Ναυτιλιώτης διαπραγματεύεται με κάποια εταιρία για να αναλάβει το έργο), και όλων των αστικών υποδομών που προαναφέρθηκαν, οι οποίες θα καθιστούσαν την πόλη υποδειγματική κυκλαδική πρωτεύουσα, λόγω των πολλαπλών παραγωγικών δυνατοτήτων του νησιού.

II. Η οικονομία

Το εμπορικό-επιχειρηματικό πνεύμα της πόλης παραμένει ελάχιστα αναπτυξιακό, με την έννοια ότι δεν αποδεσμεύεται από παραδοσιακές μεταπρατικές δομές, άρα δεν μεταλλάσσεται η οικονομική φυσιογνωμία της πόλης αυτή την περίοδο. Πρόκειται για μια κλασική περίπτωση μεταπρατικής οικονομίας, που αρκείται απλώς να ανακυκλώνει τα περιορισμένα εισοδήματα των λίγων ψαράδων και εκφορτωτών της, των ναυτικών «μικροκαπεταναίων» της, των ολίγων βιοτεχνών της, των μικροεμπόρων, καταστηματαρχών, παραδοσιακών επαγγελματιών, της αμέτοχης, ουσιαστικά, στην οικονομική εξέλιξη παλιάς «δυτικής» φεουδαρχικής τάξης, κ.ά. Η τελευταία, που αριθμεί πλέον λίγα μέλη, δεν είναι ούτε «θεμελιακή τάξη» (με την έννοια της καθοριστικής της θέσης στην οικονομία), ούτε και «ηγεμονική» (με την έννοια της κυριαρχίας της στο επίπεδο του ελέγχου του εποικοδομήματος, της ιδεολογίας δηλ.). Στην «πίεση της Ιστορίας» να αναπτύξει κάποιες «στρατηγικές προσαρμογές» στις ανάγκες του παρόντος, για να εξασφαλίσει την πρόδοό της (που θα βασιζόταν στη συγκριτικά αναμφισβήτητη οικο-

εντός αυτού διαφόρων ειδών ακαθαρσείας και προ πάντων οι ριπτόμενοι κουβάδες (σίτλες) και τα εκ της καθημερινής χρήσεως καταλασπωμένα σχοινία και όντα σεσηπότα μολύνουν το ύδωρ και όχι μόνον προξενούν την αηδία εις τους πίνοντας τούτο, αλλά και νοσήματα προκαλούν, και απορούμεν πώς οι μέχρι τούδε Δημοτικοί άρχοντες δεν εσκέφθησαν όπως διά μιας δαπάνης μικράς, 300 το πολύ δραχμών, θεραπεύσωσι το κακόν τούτο, τοποθετούντες 3 ή 4 υδραντλίας (τρούμπας) καλύπτοντες και το στόμιον του φρέατος». Επιπλέον, άλλη εφημερίδα κάνει λόγο για πιθανή μόλυνση του φρέατος από τα πλησίον του ευρισκόμενα ονοστάσια και ένα βαφείο, που χρησιμοποιεί δηλητηριώδεις ουσίες.

Τα φαρμακεία της πόλης (του Ν. Δελλαρόκκα, του Ν. Βαρότση και, από το 1908, του Ιω. Ολυμπίου) δεν διαθέτουν πάντοτε τα απαραίτητα φάρμακα ή κάποιοι οικονομικά ασθενείς αδυνατούν να τα αγοράσουν, και τα «βερεσέδια», όπως μετ' αληθινού καταχώριση ενός από τους παραπάνω φαρμακοποιούς, διογκώνονται. Οι γιατροί της πόλης, Μ. Δαμιράλης, Θ. Μαυρογένης, Εμμ. Μαγκάκης, Εμμ. Δρύλλης, Γ. Αυλητής κ.ά., δέχονται πάμπολλα επώνυμα ευχαριστήρια από τους συγγενείς προσώπων που σώθηκαν χάρη στη δική τους ιατρική αρωγή και ευαισθησία.

Ως εκ τούτων, η πρόταση του Λατίνου αρχιεπισκόπου Φ. Καμασέη να ιδρυθεί **νοσοκομείο** στη Χώρα (το 1905), βρήκε πολλούς ευνοϊκούς αποδέκτες: «Οι κ.κ. Πέτρος Πρωτοπαπαδάκης, πρώην βουλευτής, Μάρκος Ν. Δαμιράλης, τραπεζίτης, και Μιχ. Ν. Δαμιράλης υπό ευσεβών και φιλανθρωπικών αισθημάτων εμπνεόμενοι και εκ του υπό του προς την ιδιαιτέρα αυτών πατρίδα ζήλον ορμώμενοι, δι' επιστολής προς τον (...) Αρχιεπίσκοπον ευγενώς προσέφερον διά μεν τας προκαταρκτικάς αυτού εργασίας έκαστος δραχ. 200, διά δε την συντήρησιν δραχ. 100 ετησίως. Επίσης ο κ. Ν. Δέλλα - Ρόκκας, φαρμακοποιός, εγγράφως προσεφέρθη όπως παρέχῃ δωρεάν τα φάρμακα τοις νοσηλενομένοις. Ο κ. Μάρκος Δαμιράλης, ιατρός, δι' επιστολήν του υπεσχέθη την θεραπείαν των ασθενών δωρεάν...». Όμως, παρά την προφανή του αναγκαιότητα, λόγω δυσκολιών αλλά και αντιδράσεων, ουδέποτε πραγματοποιήθηκε. Ελπίζουμε ότι το όραμα του Καμασέη θα γίνει πράξη 100 χρόνια μετά, στην αρχή της 3ης μ. Χ. χιλιετίας...

Οι πολιτιστικοί-φιλανθρωπικοί σύλλογοι της πόλης (*Σύλλογος Ναξίων ο Φιλόπατρις* και η *Φιλόπτωχος*

Αδελφότης Νάξου Άγιος Παντελεήμων) έχουν συμπεριλάβει στα καταστατικά τους σχετικά άρθρα που αναφέρονται στην παροχή οικονομικής βοήθειας προς τους άπορους που κατοικούν στο Νιο Χωριό. Διοργανώνουν εορταστικές εκδηλώσεις, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις, το φιλανθρωπικό τους έργο ενισχύει η αυτόνομη πρωτοβουλία κάποιων εμπόρων και καταστηματαρχών. Η φιλανθρωπία, ως ανακουφιστική «ανακατανομή» του χωραίτικου εισοδήματος, υπέρ των άπόρων, προβάλλεται και προπαγανδίζεται με κάθε ευκαιρία από όλα τα τοπικά φύλλα, και όχι μόνον τις Άγιες Ημέρες, κατά τις οποίες η ευγενής αυτή χειρονομία συνιστάται ως υποχρέωση...

Η πόλη στερεείται, επίσης, **δημαρχιακού μεγάρου**, όπου θα συστεγαστούν «όλα τα δημόσια και δημοτικά καταστήματα της πόλεως», **ηλεκτροφωτισμού**, με όλα τα προβλήματα που δημιουργεί η απουσία του (το 1911, ο δήμαρχος Εμμ. Ναυπλιώτης διαπραγματεύεται με κάποια εταιρία για να αναλάβει το έργο), και όλων των αστικών υποδομών που προαναφέρθηκαν, οι οποίες θα καθιστούσαν την πόλη υποδειγματική κυκλαδική πρωτεύουσα, λόγω των πολλαπλών παραγωγικών δυνατοτήτων του νησιού.

II. Η οικονομία

Το εμπορικό-επιχειρηματικό πνεύμα της πόλης παραμένει ελάχιστα αναπτυξιακό, με την έννοια ότι δεν αποδεσμεύεται από παραδοσιακές μεταπρατικές δομές, άρα δεν μεταλλάσσεται η οικονομική φυσιογνωμία της πόλης αυτή την περίοδο. Πρόκειται για μια κλασική περίπτωση μεταπρατικής οικονομίας, που αρκείται απλώς να ανακυκλώνει τα περιορισμένα εισοδήματα των λίγων ψαράδων και εκφορτωτών της, των ναυτικών «μικροκαπεταναίων» της, των ολίγων βιοτεχνών της, των μικροεμπόρων, καταστηματαρχών, παραδοσιακών επαγγελματιών, της αμέτοχης, ουσιαστικά, στην οικονομική εξέλιξη παλιάς «δυτικής» φεουδαρχικής τάξης, κ.ά. Η τελευταία, που αριθμεί πλέον λίγα μέλη, δεν είναι ούτε «θεμελιακή τάξη» (με την έννοια της καθοριστικής της θέσης στην οικονομία), ούτε και «ηγεμονική» (με την έννοια της κυριαρχίας της στο επίπεδο του ελέγχου του εποικοδομήματος, της ιδεολογίας δηλ.). Στην «πίεση της Ιστορίας» να αναπτύξει κάποιες «στρατηγικές προσαρμογές» στις ανάγκες του παρόντος, για να εξασφαλίσει την πρόοδό της (που θα βασιζόταν στη συγκριτικά αναμφισβήτητη οικο-

νομική της ευμάρεια), εκείνη επέλεξε την ενδοστρέφεια, την «οικονομική ακινησία», την αντιπαραγωγική στάση.

Από τη βιοτεχνία της εποχής, ξεχωρίζουν οι παραγωγικοί κλάδοι της βυρσοδεψίας και της ποτοποιίας. Οι αδελφοί Λαγουρού, ο Μάρκος Βαλληνδράς (ο γνωστός παραγωγός του πολυβραβευμένου ναξιακού ποτού κίτρου), ο Εμμ. Ναυπλιώτης (μετέπειτα δήμαρχος της πόλης) παραγωγός μαστίχας και κιτρόρακου, ο Δημ. Παλαιολόγος, είναι οι λιγότεροι επιχειρηματίες-βιοτέχνες της πόλης. Έμποροι δερμάτων ήταν οι αδελφοί Δημ. και Στυλ. Πολίτες. Επαγγελματίες έμποροι αγροτικών προϊόντων, οι οποίοι στηρίζουν σε μεγάλο βαθμό το δικό τους κύκλο εργασιών στα αγροτικά ναξιακά προϊόντα και στο μόχθο των αγροτών, ήταν αρκετοί. Από το λιμάνι της Χώρας εξάγονται αυτήν την περίοδο πεπόνια, καρπούζια, κίτρα, πατάτες, ελιές και λιγιστός καπνός. Απορροφούνται από τις αγορές, κυρίως, της Σύρου, της Σμύρνης, της Θεσσαλονίκης, της Αλεξάνδρειας, της Οδησού και άλλων ευρωπαϊκών χωρών. Οι ελάχιστες και ανεπαρκείς προσπάθειες για την ανάπτυξη δυναμικών καλλιεργειών στον πρωτογενή παραγωγικό τομέα στέρησαν κατά συνέπεια το δυναμικό χαρακτήρα και του εξαγωγικού εμπορίου. Ελάχιστοι στρέφονται σε νέες μορφές καλλιέργειας ή βελτιώνουν τις παραδοσιακές μεθόδους. Εξαιρεση αποτελούν οι αδερφοί Παλαιολόγοι, Στέφανος και Δημήτριος, οι οποίοι εισάγουν την καλλιέργεια της σταφίδας: «*Τεσσαράκοντα όλας χιλιάδας οκάδας ξηράς, ξανθής, μερίστης και ευγεύστου σταφίδος θέλει εξαγάγει η Νήσος μας διά την αγοράν της Βιέννης! Εκ τούτων τριάκοντα μεν χιλιάδες ανήκουσιν εις τον κ. Στέφ. Παλαιολόγον, αι δε λοιπαί δέκα εις τους κκ. Β. Βαλληνδράν, Α. Ψαρράν και Μ. Γαβαλάν*» (1903). Ο Δημ. Παλαιολόγος, ειδικότερα, καλλιεργεί καπνό, που κόπτεται και συσκευάζεται στο καπνοκοπήριο της πόλης. Ο Ν. Τσίκνας είναι ο καπνέμπορος της. Ο Εμμ. Κρητικός (το 1907) ασχολείται επαγγελματικά με τη μελισσοκομία. Αρκετοί είναι επίσης οι έμποροι ειδών πρώτης ανάγκης, κυρίως αλεύρων, ζυμαρικών και «αποικιακών προϊόντων» (το κατάστημα π.χ. των αδερφών Ψαρρά χαρακτηρίζεται ως «*το λαϊκόν αλευροπωλείον*», λόγω των φθηνών τιμών των αλεύρων που διαθέτει). Υπάρχουν, επίσης, περί τους 20 παντοπώλες (τόσους περίπου καταμετρήσαμε), αρκετοί καταστηματαρχες εμπορικών καταστημάτων (υφασμάτων

Εικ. 2. Χωραϊτίσες για νερό προς τη Φουντάνα (1920).

π.χ., οι Τίτος Καρτάλης, Ιω. Τσαλίκης, Μάρκ. Κορακίτης, Ευστ. Μαργαρίτης), ο Μιχ. Μελισσοουργός πωλεί τυροκομικά προϊόντα, ο Αλεξ. Οικονομίδης έχει χρυσοχοείο-ωρολογοποιείο, οι Γ. Κατσικίδης και Γ. Γαβαλάς είναι ξυλέμποροι, οι Γ. Λύκαρης και Ευαγγ. Σκορδύλης διευθύνουν τα δύο μοναδικά ξενοδοχεία της πόλης, κ.λπ. Φυσικά, υπάρχουν πολλοί άλλοι μικροεπαγγελματίες (φορείς των παραδοσιακών επαγγελμάτων), όπως καφεπώλες, οινοπώλες, υποδηματοποιοί, αχθοφόροι, λεμβούχοι, ναύτες, αρτοποιοί, ψαράδες, σπωροπώλες, κτίστες, κηπουροί, ράφτες, κουρείς, σιδηρουργοί, βαρελοποιοί, γεωργοί, αλλά και δικολάβη (π.χ. Γ. Λεντούδης, Α. Μπογιατζόγλου, Ιωσήφ Βαρότσης, κ.ά.), συμβολαιογράφοι, τυπογράφοι, γιατροί, τοκιστές, δάσκαλοι και καθηγητές, κ.λπ. Η επιστημονικά μελετημέ-

νομική της ευμάρεια), εκείνη επέλεξε την ενδοστρέφεια, την «οικονομική ακινησία», την αντιπαραγωγική στάση.

Από τη βιοτεχνία της εποχής, ξεχωρίζουν οι παραγωγικοί κλάδοι της βυρσοδεψίας και της ποτοποιίας. Οι αδελφοί Λαγουρού, ο Μάρκος Βαλληνδράς (ο γνωστός παραγωγός του πολυβραβευμένου ναξιακού ποτού κίτρου), ο Εμμ. Ναυπλιώτης (μετέπειτα δήμαρχος της πόλης) παραγωγός μαστίχας και κιτρόρρακου, ο Δημ. Παλαιολόγος, είναι οι λιγοστοί επιχειρηματίες-βιοτέχνες της πόλης. Έμποροι δερμάτων ήταν οι αδελφοί Δημ. και Στυλ. Πολίτες. Επαγγελματίες έμποροι αγροτικών προϊόντων, οι οποίοι στηρίζουν σε μεγάλο βαθμό το δικό τους κύκλο εργασιών στα αγροτικά ναξιακά προϊόντα και στο μόχθο των αγροτών, ήταν αρκετοί. Από το λιμάνι της Χώρας εξάγονται αυτήν την περίοδο πεπόνια, καρπούζια, κίτρα, πατάτες, ελιές και λιγοστός καπνός. Απορροφούνται από τις αγορές, κυρίως, της Σύρου, της Σμύρνης, της Θεσσαλονίκης, της Αλεξάνδρειας, της Οδησού και άλλων ευρωπαϊκών χωρών. Οι ελάχιστες και ανεπαρκείς προσπάθειες για την ανάπτυξη δυναμικών καλλιέργειών στον πρωτογενή παραγωγικό τομέα στέρησαν κατά συνέπεια το δυναμικό χαρακτήρα και του εξαγωγικού εμπορίου. Ελάχιστοι στρέφονται σε νέες μορφές καλλιέργειας ή βελτιώνουν τις παραδοσιακές μεθόδους. Εξαίρεση αποτελούν οι αδερφοί Παλαιολόγοι, Στέφανος και Δημήτριος, οι οποίοι εισάγουν την καλλιέργεια της σταφίδας: «*Τεσσαράκοντα όλας χιλιάδας οκάδας ξηράς, ξανθής, μεγίστης και ευγενέστου σταφίδος θέλει εξαγάγει η Νήσος μας διά την αγοράν της Βιέννης! Εκ τούτων τριάκοντα μεν χιλιάδες ανήκουν εις τον κ. Στέφ. Παλαιολόγον, αι δε λοιπαί δέκα εις τους κκ. Β. Βαλληνδράν, Α. Ψαρράν και Μ. Γαβαλά»* (1903). Ο Δημ. Παλαιολόγος, ειδικότερα, καλλιεργεί καπνό, που κόπτεται και συσκευάζεται στο καπνοκοπητήριο της πόλης. Ο Ν. Τσίγκας είναι ο καπνέμπορος της. Ο Εμμ. Κρητικός (το 1907) ασχολείται επαγγελματικά με τη μελισσοκομία. Αρκετοί είναι επίσης οι έμποροι ειδών πρώτης ανάγκης, κυρίως αλεύρων, ζυμαρικών και «αποικιακών προϊόντων» (το κατάστημα π.χ. των αδερφών Ψαρρά χαρακτηρίζεται ως «*το λαϊκόν αλευροπωλείον*», λόγω των φθηνών τιμών των αλεύρων που διαθέτει). Υπάρχουν, επίσης, περί τους 20 παντοπώλες (τόσους περίπου καταμετρήσαμε), αρκετοί καταστηματαρχες εμπορικών καταστημάτων (υφασμάτων

Εικ. 2. Χωραϊτίσσοι για νερό προς τη Φουντάνα (1920).

π.χ., οι Τίτος Καρτάλης, Ιω. Τσαλίκης, Μάρκ. Κορακίτης, Ευστ. Μαργαρίτης), ο Μιχ. Μελισσουργός πωλεί τυροκομικά προϊόντα, ο Αλεβ. Οικονομίδης έχει χρυσοχοείο-ωρολογιοποιείο, οι Γ. Κατσικίδης και Γ. Γαβαλάς είναι ξυλέμποροι, οι Γ. Λύκαρης και Ευαγγ. Σκορδύλης διευθύνουν τα δύο μοναδικά ξενοδοχεία της πόλης, κ.λπ. Φυσικά, υπάρχουν πολλοί άλλοι μικροεπαγγελματίες (φορείς των παραδοσιακών επαγγελματιών), όπως καφεπώλες, οινοπώλες, υποδηματοποιοί, αχθοφόροι, λεμβούχοι, ναύτες, αρτοποιοί, ψαράδες, οπωροπώλες, κτίστες, κηπουροί, ράφτες, κουρείς, σιδηρουργοί, βαρελοποιοί, γεωργοί, αλλά και δικολάβοι (π.χ. Γ. Λεντούδης, Α. Μπογιατζόγλου, Ιωσήφ Βαρότσης, κ.ά.), συμβολαιογράφοι, τυπογράφοι, γιατροί, τοκιστές, δάσκαλοι και καθηγητές, κ.λπ. Η επιστημονικά μελετημέ-

νη και αποδεδειγμένη, λοιπόν, ισχυρή παρουσία της *ιδιωτικής πρωτοβουλίας* στην κοινωνική και οικονομική οργάνωση του ελληνικού Βασιλείου, μετά το 1850, επιβεβαιώνεται και από το ναξιακό παράδειγμα.

Οι αναφορές του «Αιγαίου» (κυρίως) σε κάποιες μικροσυμπλοκές ανέργων στο λιμάνι και οι πληροφορίες από τα *Στατιστικά* του Ν. Κεφαλληνιάδη, όπου καταγράφονται 14 άνεργοι, το 1914, θα πρέπει να ενισχύσουν την άποψη ότι η πόλη δεν αντιμετώπιζε τέτοιου είδους κοινωνικά προβλήματα, αφού φαίνεται ότι κατόρθωσε «εξ ιδίων», με τις δικές της «απαρχαιωμένες» παραγωγικές δομές, να μη δημιουργεί τέτοιους κραδασμούς ή να «απορροφά» τους ελάχιστους που δημιουργούνταν κατά καιρούς. Όντως, το ποσοστό ανεργίας είναι ελάχιστο, με δεδομένο ότι το 1907, ο πληθυσμός της πόλης είναι 2.052 κάτοικοι («Αιγαίον»).

Βεβαίως, η μετανάστευση από τη Χώρα, αλλά κυρίως από τα χωριά, έχει συμβάλει και αυτή με τον τρόπο της στην ελαχιστοποίηση του φαινομένου. Το μαρτυρεί *διά τον Τύπον*, πλην των σχετικών άρθρων, η πληθώρα διαφημιστικών καταχωρίσεων από ταξιδιωτικές εταιρείες και γραφεία, που απευθύνονται σε υποψήφιους μετανάστες. Την περίοδο αυτή, παρουσιάζεται έντονη μεταναστευτική κίνηση προς την Αμερική. Βρισκόμαστε συγκεκριμένα στο τρίτο μεγάλο μετανάστευτικό ρεύμα (1906 κ.ε.) προς την «ονειρική χώρα» (τα δύο πρώτα είναι στις αρχές της δεκαετίας του 1890 και το άλλο το 1877).

Η εμπορική ναυτιλία του νησιού δεν έχει καμία σχέση με αυτή των πρώτων μετεπαναστατικών χρόνων. Οι καταλυτικές αλλαγές που έχουν επέλθει στον παραγωγικό αυτό τομέα (με την εισαγωγή της ελληνικής ναυτιλίας στην εποχή του ατμού, την έλλειψη επενδυτικών κεφαλαίων, την εισαγωγή του ελληνικού εμπορικού κεφαλαίου στο «καπιταλιστικό», κ.ά.) επέφεραν την παρακμή των παλιών ναυτικών κέντρων, πλην της Ερμούπολης και λίγων άλλων πόλεων. Η ναξιακή «αστική» τάξη των карабоκέρηδων παρέμεινε προσκολλημένη στο παλιό αυτόχthonο κοινωνικοοικονομικό σύστημα και δεν μπόρεσε να ανταποκριθεί στα νέα δεδομένα, που απαιτούσαν σημαντικές επενδύσεις και οικονομικό ρίσκο. Το 1911, κατά την «Πρόοδο», οι λιγιστοί карабоκέρηδες της Χώρας διαθέτουν μόνον επτά ιστιοφόρα πλοία, με την έννοια ότι αυτά είναι, τουλάχιστον, τα μεγαλύτερα και ικανότερα προς διεξα-

γωγή, εμπορικών ανταλλαγών: «... *Κατά το παρελθόν δύο ή τρία μόνον Ναξιακά πλοία υπήρχον εν τω λιμένι μας: μία βρατσέρα 35 τόννων του Εμμ. Φραγκουνδάκη και δύο μικρά πλοιάρια Ευστ. Μαρούλη και Δ. Φραγκουνδάκη. Έκτοτε προσετέθησαν 4 ακόμη ιστιοφόρα διά της ναυπηγήσεως μιας μεγάλης βρατσέρας του Εμμ. Φραγκουνδάκη και ετέρας του Αντ. Κάρλοβιτς, προ ολίγων ημερών καθελκυθείσης...*». Η σύγκριση του αριθμού των πλοίων της δεκαετίας του 1830 (υπέρ τα 100) με αυτόν της πρώτης δεκαετίας του 20^{ου} αι., ακόμη κι αν τα αναφερόμενα στη συγκεκριμένη εφημερίδα πλοία είναι περισσότερα των επτά, αποδεικνύει τον πλήρη μαρασμό αυτού του παραγωγικού τομέα. Συριανοί, Κασιώτες και άλλοι Έλληνες αναλαμβάνουν το μεγαλύτερο μέρος του διαμετακομистικού εμπορίου του νησιού.

Έναν κατάλογο-πανάραμα του εμπορικού κόσμου της Νάξου (όχι αποκλειστικά της Χώρας) και «δυνητικών φορέων προόδου» του νησιού μάς δίνει το «Αιγαίον», με αφορμή την πρότασή του να ιδρυθεί τραπεζικό κατάστημα στη Νάξο: «Οι κ.κ. (...) *Ξένοι, Γαβλάδες, Βαλληγδράδες, Παλαιολόγοι, Σαρμαρίπαι, Δελλαρόκαι, Φραγκόπουλοι, Γρύλλοι, Δρύλλοι, Καρτάλοι, Γρατσίοι, Λαγουροί, Πρωτονοτάριοι, Μελισσοουργοί, Ψαράδες, Τσαλίκαι, Σαραντινοί, Ψυλλάκαι, Αντωνιάδαι, Μελισσηνοί, Κορακίται, Καμπανέλλαι, Βαρότσοι, Κατσικίδαι, Ναυπλιώται, Σοφικίται, Γκύλοι, Μαρμαράδες, Τσίκναι, Χαλκιάδαι, Πιτυλλάκαι, Μαγκιώροι και λοιποί σεβαστοί και αξιόχρεοι συμπολίται μας* ας λάβωσι την πρωτοβουλίαν και εργασθώσιν όπου και όπως δει, προς επιτυχίαν ενός του τόπου διακαούς πόθου και η πατρίς των ες αεί θα ευγνωμονή αυτούς».

Στα προβλήματα των επαγγελματιών ας προστεθούν η έλλειψη υποκαταστήματος ενός πιστωτικού ιδρύματος (ζήτημα που επανέρχεται δεκάδες φορές ως αίτημα από σύσσωμο τον τοπικό Τύπο), η τοκογλυφία, η έλλειψη κεφαλαίων, κ.ά.

Εκτός του λιμανιού (με τους λεμβούχους, τους αγωγάτες, τους ψαράδες, την καθημερινή κίνησή του και όλους τους χαρακτηριστικούς λαϊκούς τύπους που δημιουργούνται σ' αυτό το λαϊκό περιβάλλον), ο άλλος κυρίαρχος οικονομικός χώρος είναι και παραμένει η *αγορά* της πόλης. Το καινούργιο στοιχείο είναι ότι, παράλληλα με αυτήν αρχίζει δειλά - δειλά να αναπτύσσεται ένας τρίτος οικονομικός χώρος, η παραλιακή κεντρική οδός, που εξωραϊζεται με καινούργιες κατοικίες και καταστήμα-

τα. Καινούργια παντοπωλεία, καφενεία, οινοπωλεία μπαίνουν στην οικονομική και κοινωνική ζωή της πόλης, ενώ άλλα μεταφέρονται από τα ενδότερα προς την παραλία, ή εξωραίζονται. Είναι η αρχή, που οδηγεί σταδιακά την παραλιακή οδό, με το πέρας των δεκαετιών, στη σημερινή της κατάσταση.

Υπάρχει, βεβαίως, και η κρατική γραφειοκρατία με τους υπαλλήλους της. Στην πόλη λειτουργούν: τελωνείο (με τελωνοφύλακα και τελώνη), καπνεργαστήριο, τηλεγραφείο, ταχυδρομείο, εφορία (με έφορο, ταμία, γραμματέα), μονοπωλείο με τον διαχειριστή του, ειρηνοδικείο, κ.ά. Δάσκαλοι, καθηγητές, ο επόπτης της αλκής, ο διευθυντής των σμυριδωρυχείων, ο αστυνόμες με τα όργανα της τάξης, οι δικαστικοί κλητήρες, κ.ά. συμπληρώνουν την «τάξη» των δημοσίων υπαλλήλων, οι οποίοι μαζί με όλους τους προαναφερθέντες εμποροβιοτέχνες αποτελούν το «μεσαίο» κοινωνικό στρώμα της πόλης.

Η κοινωνική διαστρωμάτωση λοιπόν της Χώρας, η κοινωνική της πυραμίδα, και αυτή την περίοδο, «συντανύζεται» με το φυσικό της χώρο αλλά και αναδεικνύεται μέσα από αυτόν: Ψηλά στο Κάστρο μένουν οι απόγονοι των «Φράγκων» κατακτητών, στον «μεσαίο» Μπούργο η παλιά και η νέα τοπική ναξιακή αριστοκρατία και στο Νιο Χωριό, το οικονομικά ασθενέστερο τμήμα της πόλης, συνώνυμο της φτώχειας και της εξαθλίωσης. Η κοινωνική διαφοροποίηση, εκπεφρασμένη σχηματικά, με τον πλέον σύντομο και εκφραστικό τρόπο...

Και γύρω, σε ολόκληρο το νησί, τα υπόλοιπα μεγάλα προβλήματα: απαρχαιωμένο οδικό δίκτυο, έλλειψη Γεωργικού Σταθμού και Πιστωτικών Ιδρυμάτων, ζωοκλοπή και αγροζημία σε έξαρση, εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση σε ανοδική πορεία, ανασφάλεια, οικονομικά προβλήματα, κ.ά.

III. Κοινωνική ζωή

Διαταξικές διαφορές και ανταγωνισμοί, με την «κλασική» τους έννοια, όπως προείπαμε, δεν αναπτύχθηκαν στην αναπόφευκτα «κοινωνικά διαστρωματωμένη», μικρή κοινωνία της Χώρας. Φρονούμε πάντως ότι η ιστορικά κληρονομημένη **αντιπαλότητα των δύο θρησκευτικών δογμάτων** του νησιού, αν και η έντασή της έχει μετριαστεί αυτή την περίοδο, διεκδικεί το πρώτο και κύριο ερμηνευτικό εργαλείο στην εξέταση των σχέσεων των «κοινωνικών διαφορών» στη Χώρα, χωρίς, βεβαίως, να εξοβελί-

σουμε την οικονομική ανισότητα ανάμεσα στα ανώτερα στρώματα και στο «προλεταριάτο» της πόλης.

Σύσσωμος ο τοπικός Τύπος, όπως τον ερμηνεύσαμε, διαπιστώσαμε ότι προσπαθεί να αμβλύνει τα κατάλοιπα της φανεράς ή της υποδόσκουσας ακόμη θρησκευτικής αντιπαλότητας, με στόχο την πνευματική σύμπνοια μεταξύ των «αντιπάλων», όχι μόνο επειδή πρωτίστως ενδιαφέρεται να υπηρετήσει τα συμφέροντα της μικρής ναξιακής κοινωνίας, αλλά ίσως, επειδή δρα στα πλαίσια της «εθνικής ομογενοποίησης», που επιχειρείται ακόμη, πανελληνίως, αυτή την περίοδο. Κατ' ουσίαν, φρονούμε ότι ο Τύπος κατασκευάζει το «ιδεατό και προσδοκώμενο θρησκευτικό κλίμα», το οποίο διαταράσσουν οι λιγοστές που βλέπουν το φως της δημοσιότητας «εντάσεις». Οι τελευταίες οφειλονται στις φήμες (:) για απόπειρα προσηλυτισμού στον καθολικισμό των ορθοδόξων μαθητριών που φοιτούν στις Γαλλικές Σχολές, αλλά και αυτές αντιμετωπίζονται από τις εφημερίδες με νηφάλιο και συμβιβαστικό πνεύμα.

Η έλλειψη **ψυχαγωγίας και διασκέδασης** στην πόλη, βασικών στοιχείων της κοινωνικής ζωής, επισημαίνεται πολλές φορές από τον τοπικό Τύπο, γι' αυτό είναι θερμή η υποστήριξη του στο ερασιτεχνικό θεατρικό κίνημα (των Γαλλικών Σχολών, της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, των τοπικών ερασιτεχνικών θιάσων), αλλά και στο μεταφερόμενο, από την Αθήνα και τη Σύρο, περιοδεύον θέατρο. Οι καταχωρίσεις των παραστάσεων μάς παρέχουν τη δυνατότητα να σχηματίσουμε μια πρώτη γενική εικόνα σχετικά με το είδος του θεάτρου που «καταναλώνει» αυτή την περίοδο η ελληνική επαρχία, και ειδικά η Χώρα. Οι περιοδεύοντες θιάσοι και το ερασιτεχνικό τοπικό κίνημα (το δεύτερο, ειδικά για εθνικούς σκοπούς, π.χ. ενίσχυση του Εθνικού Στόλου, ή για άλλους φιланθρωπικούς) «ανεβάζουν», συνήθως, κωμωδίες, δραματικά ειδύλλια, κωμειδύλλια, με αντιπροσωπευτικά έργα του 19^{ου} αι. Οι Γαλλικές Σχολές προτιμούν τις μεταφρασμένες από τα γαλλικά κωμωδίες. Τα δημόσια σχολεία «ανεβάζουν» ιστορικές τραγωδίες και εθνικά δράματα, κυρίως, κατά τον εορτασμό της 25^{ης} Μαρτίου. Οι σχολικές γιορτές, εκτός από το ψυχαγωγικό τους περιεχόμενο, αποτελούν έναν ακόμη τρόπο μύησης των παιδιών αλλά και των μεγαλύτερων στην εθνική παράδοση. Την ημέρα ειδικά αυτή, η όλη σκηνοθεσία της παράστασης είναι πια παγιωμένη: εκκλησιασμός, παγγυρικός λόγος, επισκέψεις στο σπίτι του δημάρ-

χου, σχολικές παραστάσεις, λαμπαδηφορίες, κ.ά. Οι μουσικές συναυλίες και οι εσπερίδες για εθνικούς σκοπούς (από τοπικούς φορείς ή περιοδεύοντες μουσουργούς) είναι επίσης σύνηθες φαινόμενο αυτή την περίοδο, περίοδο εθνικής ανασυγκρότησης και αυξημένου εθνισμού.

Στις φιλολογικές εσπερίδες που οργανώνουν σε τακτά χρονικά διαστήματα οι Γαλλικές Σχολές, ας αναφερθεί —κατ' αντίθεση— ο каракиόζης (που παίζεται από περιοδεύοντες каракиόζοπαίκτες), και ο οποίος «...αρκετόν πλήθος μετά το δείπνον συγκεντρώνει εις την παραλίαν». Το γεγονός, σύνηθες φαινόμενο και σ' άλλες ελληνικές πόλεις, δηλώνει την ευρεία κοινωνική αποδοχή αυτού του κατεξοχήν λαϊκού θεάματος.

Η «αστική κοινότητα» της πόλης οργανώνει τις απόκριες, αλλά και με άλλες αφορμές, «ευρωπαϊκού τύπου» διασκεδάσεις, επηρεασμένη από τα αστικά δυτικοευρωπαϊκά πρότυπα, οι οποίες έχουν ήδη λάβει εθιμικό χαρακτήρα στην πόλη. Τα πολυτελή και ευρύχωρα σπίτια των «αστών» είναι οι χώροι διασκέδασης: «Ενאלλάξ κάθε δήμερον, αι κορυφαίαι οικογένειαι της πόλεώς μας των κ.κ. Σωκρ. Παπαβασιλείου, Μ. Πραντούνα, Ν. Δέλλα - Ρόκκα, Δ. Παλαιολόγου, Γ. Φραγκοπούλου, Φρ. Γρύλλου, επί τη ευκαιρία των Αποκρέω δίδουνσι χοροεσπερίδας και απρέ - μιντί». Θαυμάσια αποτύπωση αυτής της νέας εθιμικής αποκρίτικης συμπεριφοράς, των νέων «ψυχαγωγικών» εθίμων και ηθών της «αστικής» Νάξου, μάς δίνει, π.χ., η «Παροναξία», υπογεγραμμένη με την κριτική γραφίδα του εκδότη της Γ. Μανετάκη:

«... Την παλαιότηταν ελληνικήν συνήθειαν του να συντρῶγωνσιν κατά τας ημέρας ταύτας συγγενικαί ή φιλικαί οικογένειαι εις μίαν και την αυτήν τράπεζαν συσφίγγοντες ούτω τους δεσμούς της συγγενείας, αγάπης και φιλίας διεδέχθησαν τα απρέ - μιντί και τα απρέ - σοάδ και τα απρέ - νινέ έθιμα της Εσπερίας, τα οποία αι ελληνικαί μεγαλόπολεις το πρώτον εισήγαγον και ήδη ανά παν Άργος και λοιπήν Ελλάδα εθεσπίσθησαν και καθιερώθησαν! Τοιαύτα λοιπόν φαιδρυντικά απρέ - μιντί, ήτοι προεσπερίδες, εδόθησαν και παρ' ημίν πολλά, εις τας οποίας διεσκεδάσαν και εγλέντισαν το Άι λάιφ της πόλεώς μας λίαν ικανοποιητικώς! Ο εντυχής οίκος του συμπολίτου μας κ. Σωκρ. Παπαβασιλείου έκαμε πρώτος έναρξιν των φαιδρών τούτων χοροεσπερίδων συγκεντρῶσας εις την φιλόξενον οικίαν του παν ό,τι η πόλις μας έχει έκτακτον. Και το απρέ - μιντί και ο σουπές ο δοθείς την τελευταίαν Κυριακήν εστέφθησαν

υπό άκρας επιτυχίας με μίαν των κεκλημένων γενικήν ευχαρίστησιν και καθυποχρέωσιν προς τους ευγενείς οικοδεσπότης. Το απρέ - μιντί του κ. Παπαβασιλείου επικολούθησεν ο σουπές του φίλου συμπολίτου μας ιατρού κ. Εμμ. Δρύλλη, με ευρύ επίσης κεκλημένων κύκλον εις τας ευρυτάς αιθούσας της οικίας του, με μίαν αλησμόνητον των κεκλημένων ευθυμίαν και χαράν. Επίσης υπό άκρας επιτυχίας εστέφθησαν και αι χοροεσπερίδες των αγαπητών συμπολιτών μας κ.κ. Μιλτ. Πραντούνα και Δημ. Παλαιολόγου παραταθείσαι της ροδινης πρωίας. Εις όλας ταύτας τας φαιδρωτάτας χοροεσπερίδας, εις τας οποίας ανεξαιρέτως και οι υπάλληλοι μας εκαλούντο και προσήρχοντο, το κεκλημένον πλήθος απήρχετο και απεχωρίζετο με μίαν γενικήν χαράν και ανυπόκριτον ευχαρίστησιν προς τους οικοδεσπότης και δεσποινίδας των οικογενειών, εις ας ώφειλον την ευχάριστον ταύτην συγκέντρωσιν (...).

Οι (...) λάρυγγες και οι στόμαχοι των χορευτριών και χορευτών και λοιπών κεκλημένων εύρισκον καταφύγιον εις αφθονότατα διάφορα και ποικίλα αναψυκτικά και τας απαραίτητους του ξανθού Βάκχου παροψίδας (...). Η Παροναξία φοβουμένη μη προσκρούση εις την φιλοτιμίαν και φιλοδοξίαν του ωραίου φύλου αποφεύγει να αναγράψη ονομαστί τας ωραίās και κομψάς χορευτριάς, αίτινες ως χρυσάλιδες επέτων μέσα εις τας φωτολούστους αιθούσας του χορού! Το γενικόν των τετραχόρων πρόσταγμα το είχε πάντοτε ο (...) λαοφιλής συμπολίτης μας κ. Σωκρ. Παπαβασιλείου, ποικίλλων αυτό με διάφορα καλαμπούρια, τον άρθρονον γέλωτα και πάταγον διεγείροντα μάλιστα μεταξύ των δεσποινίδων μας. Αν και πολλοί των παρ' ημών είχαν και έχουν δικαίωμα να διεκδικήσουν το βραβείον και άθλον του πρωταγωνιστου εις τας δοθείσας εσπερίδας διά την χορευτικήν δεξιότητα, κοπλιμέντια, ωδικήν και τα λοιπά απαραίτητα προσόντια και πλεονεκτήματα παντός νέου της εποχής, ουχ ήττον ο αγαπητός των συμριδωνκειών γερμανομαθής Διευθυντής κ. Παναγιωτόπουλος κατώρθωσε να καταβάλη τους πάντας αναδειχθείς αληθής ήρως των χοροεσπερίδων, προ πάντων εις την τελευταίαν τοιαύτην του κ. Παπαβασιλείου...».

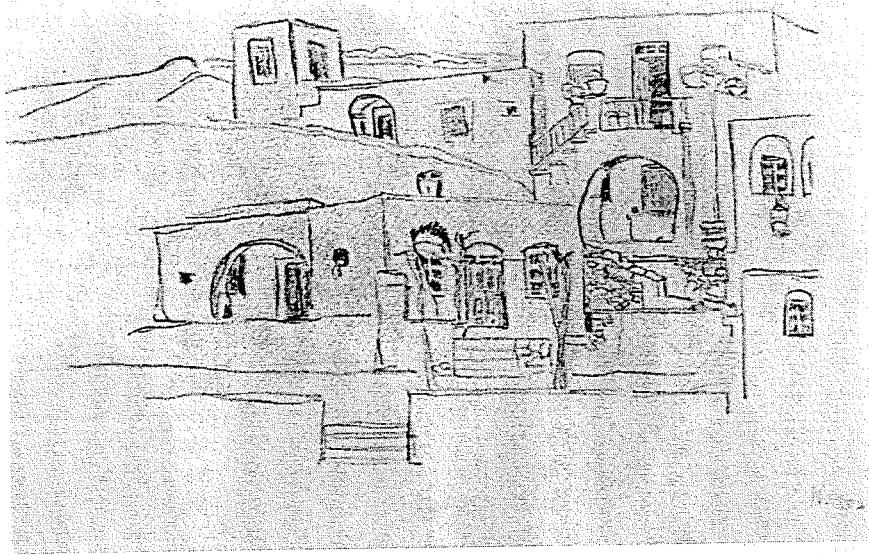
Οι περίοδοι των **εκλογικών αναμετρήσεων** (είχαμε αρκετές τέτοιες, τοπικές και βουλευτικές) ήταν ξεχωριστές στην καθημερινότητα της πόλης. Η 15ετία χαρακτηρίζεται από την καταλυτική παρουσία στα «δημαρχιακά πράγματα» του Ανδρέα Πολίτη. Ο «γέρω», όπως τιμητικά προσφωνείται στην «Παροναξία» του Μανετάκη, κατέχει το δημαρχιακό θώκο επί 23 συναπτά έτη, μέχρι του ξαφ-

Εικ. 3. Το μοναστήρι Αγίου Γεωργίου Γρόττας (πρώην Ελληνικό Σχολείο, 1919).

νικού θανάτου του, το 1909. Στις εκλογές του 1903 έχει αντίπαλο τον Οικονομίδη, και του 1907, τον Εμμ. Ναυπλιώτη. Ο τελευταίος νικά τον Α. Πολίτη, γιο του Ανδρέα, στις εκλογές του 1910. Οι πολιτικοί αγώνες διεξάγονται σε ήπιο κλίμα, παρά τους υψηλούς, αρκετές φορές, τόνους των λεκτικών αντιπαραθέσεων. Οι πληροφορίες για τα «δρώμενα» των τοπικών αυτών εκλογών, αλλά και των «εθνικών», είναι δυστυχώς ελάχιστες, για να σχηματίσουμε ολοκληρωμένο το «εκλογικό σκηνικό» της εποχής. Ασφαλείς, πάντως, πρέπει να θεωρήσουμε τις πληροφορίες περί «καθόδου» από την Αθήνα ενθέρμων οργανωμένων οπαδών, υποστηρικτών της μιας ή της άλλης προσωπικότητας ή του φιλικού κομματικού οργανισμού, ή αυτές περί ομαδικής καθόδου από τα χωριά του Δήμου Νάξου πλήθους ψηφοφόρων, «εν χορδαίς και οργάνοις». Στις εκλογές του 1907, π.χ. «...την τελευταίαν στιγμήν ομάς εξ Αθηνών και ετέρα εκ του Δήμου Βίβλου επί τούτω εις επικουρίαν του Δημάρχου κ. Πολίτου προσελθούσα,

επέφερε το αποτέλεσμα τούτο». Βέβαιο είναι επίσης ότι οι «υποψήφιοι του Δήμου μας μεταβαλόντες τας οικίας των εις εκλογικά σαλόνια δέχονται εν αυτοίς καθ' εκάστην εσπέραν τους πολιτικούς φίλους των προσφέροντες αυτοίς εκτός άλλων και τα απαραίτητα σιγαρέτα. Βρίθουνσι λοιπόν κόσμον τα πολιτικά ταύτα κέντρα και ζωηραί συζητήσεις εν αυτοίς διεξάγονται και ουκ ολίγα "Ζήτω" εξ αυτών ακούονταν». Όσο για τους πολιτικούς, γίνονται αντικείμενο λατρείας στην αποβάθρα, μεταφέρονται υπό τους ήχους μουσικής και πυροβόλων όπλων στην κατοικία του φίλου κοιμητάρχη, όπου θα καταλύσουν, ή οδεύουν απ' ευθείας στο «φιλικό» πολιτικό καφενείο, για τον πρώτο προεκλογικό λόγο: «*Ηγουμένων των κ.κ. Πρωτοπαπαδάκη και Κρίση ο κόσμος εκείνος ο πολύς καταλήγει εις το οινοπωλείον του κ. Εμμ. Ναυπλιώτου, το οποίον έχει βαπτισθεί ως κέντρον της ομοφρονούσης μερίδος. Εκεί γίνεται κυριολεκτικώς θάλασσα και τρικυμία προπόσεων, φιλικών αισθημάτων και διαχύσεων αφθόνων προς τα οποία δεν προφτάνουσι να απαντήσι*

Εικ. 4. Γεράσιμου Στέρη, «Νάξος», 1926-30, μολύβι και κάρβουνο σε ρυζόχαρτο.

και ευχαριστώσι οι υποψήφιοι. Οι αντίπαλοι, βλέποντες ότι το σχέδιόν των απετύχανε, ήρχισαν και αυτοί να συγκεντρώνονται εν τω οιοπωλείω του κ. Δ. Παλαιολόγου».

Στην πολιτική κόνιστρα ξεχωρίζουν αυτή την περίοδο οι προσωπικότητες των Ναξίων πολιτευτών, Π. Πρωτοπαπαδάκη, Κ. Ραυτόπουλου (πεθαίνει νέος, το 1911), Γ. Εξαρχόπουλου και Σωκρ. Παπαβασιλείου.

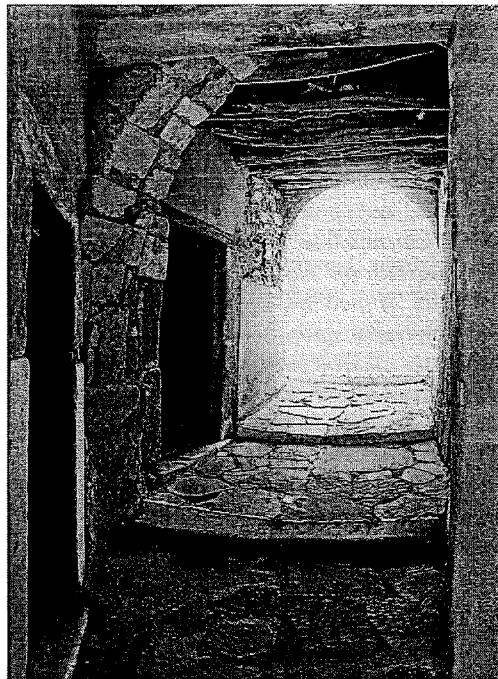
Η **καθημερινότητα** στην πόλη διαταράσσεται με ευχάριστες, συνήθως, διακοπές, χωρίς να ελλείπουν φυσικά και οι δυσάρεστες. Ο κατάπλους ή ο απόπλους του πλοίου είναι μια ξεχωριστή στιγμή στην υπόλοιπη ημέρα της πόλης, *είναι είδηση*, ειδικά όταν επανακάμπουν βουλευτές, σημαίνοντα πρόσωπα της τοπικής κοινωνίας ή διαπρεπείς Νάξιοι επιστήμονες. Όταν, π.χ., ο νεόνυμφος ιατρός Π. Βιτσεράς επέστρεψε μετά της συζύγου του στο νησί, «πλείστα καταστήματα και όλα τα πλοία του λιμένος εσημαιοστολίσθησαν, πλήθος δε κόσμον πάσης τάξεως συνώδενυσεν εις την οικίαν του το ενάρμοστον ζεύγος». Όσο κι αν σήμερα φαίνεται υπερβολικό, τα

έντυπα καταγράφουν πολλές αυθόρμητες λαϊκές εκδηλώσεις υπέρ αναχωρούντων δημοσίων υπαλλήλων, οι οποίοι συνέδεσαν για κάποιο χρονικό διάστημα την επαγγελματική τους ζωή με τη Χώρα, είτε ως έκφραση της αναγνώρισης του έργου που επέτελεσαν είτε ακόμη και ως διαμαρτυρία για την άδικη και άσκοπη –συνήθως– μετάθεσή τους. Πανηγυρική όψη λαμβάνει η πόλη, ειδικότερα, ένεκα της αφίξεως πολλών ξένων τον Ιούνιο και τον Σεπτέμβριο κάθε έτους, για να παρευρεθούν στις εξετάσεις των παιδιών τους που φοιτούν στις Γαλλικές Σχολές. Η άφιξή τους επιφέρει ανάλογη «κίνηση» στην αγορά, στα ξενοδοχεία, τα καφενεία και τα λοιπά καταστήματα, τα οποία εργάζονται ικανοποιητικά, αλλά και οι ξένοι μένουν –όπως συνήθως καταγράφεται στα δημοσιεύματα– ενθουσιασμένοι από την αφλοκερδή περιποίηση που έτυχαν από τους ξενοδόχους και τους λοιπούς καταστηματαρχες της πόλης. Βεβαίως, δεν είναι λίγοι οι ξένοι επιστήμονες, καθηγητές πανεπιστημίων, περιηγητές, «δυτικοί» αριστοκράτες, οι οποίοι ενδιατρίβουν στο νησί, για αρχαιολογικές, π.χ. εργασίες ή για τουρισμό ή για

να επισκεφθούν συγγενείς και φίλους τους στο αριστοκρατικό Κάστρο. Οι πιο «διακεκριμένες», πάντως, επισκέψεις στο νησί θα πρέπει να θεωρηθούν αυτή της βασιλικής οικογένειας, τον Απρίλιο του 1904, και –ουδόλως παράδοξο– οι οργανωμένες εκδρομές των Ναζίων της Αθήνας στο νησί. Οι εκδρομές αυτές έχουν έναν ιδιαίτερο και συμβολικό χαρακτήρα, εντάσσονται σε μια διαδικασία αναβάπτισης του ξενιτεμένου ναζιακού στοιχείου στα νάματα της παράδοσης, της συλλογικής ταυτότητας του νησιού, μέσω της προσωρινής –έστω– επανασύνδεσής τους με τη μητέρα πατρίδα, τη γενέθλια γη. Γι' αυτό ανακοινώνονται στα τοπικά έντυπα, πολλές ημέρες πριν από την πραγματοποίησή τους, οι προετοιμασίες του δήμου περιγράφονται λεπτομερώς, όπως επίσης η άφιξή τους, η περιήγησή τους στο νησί, οι προς τιμήν τους δεξιώσεις, κ.ά.

Κατά τα λοιπά, οι αφίξεις και οι αναχωρήσεις εμπόρων, μεταναστών, «Ναξιωτών-Αθηναίων» κινούνται στο συνήθη καθημερινό ρυθμό, είτε στον αυξημένο των Αγίων Ημερών και των άλλων εορταστικών περιόδων του έτους.

Ξεχωριστές στιγμές διαφυγής από την καθημερινότητα πολλών Χωραϊτών αποτελούν οι κατ' έτος διενεργούμενες, περί τα τέλη Ιουνίου και τις αρχές Ιουλίου, **σχολικές εξετάσεις**, τόσο των δημόσιων σχολείων όσο και των Γαλλικών Σχολών, τις οποίες παρακολουθεί πολύς κόσμος, πλην των άμεσα ενδιαφερομένων. Επειδή από τη ναζιακή βιβλιογραφία απουσιάζει σχετική με αυτό το ζήτημα περιγραφή του θέματος (καίτοι αποτελεί ξεχωριστή σελίδα στην ιστορία της τοπικής εκπαίδευσης αλλά και ξεχωριστό παράδειγμα του «πολιτισμικού διωισμού», που χαρακτήριζε επί αιώνες τη Χώρα) παρουσιάζουμε εδώ ένα δημοσίευμα του «Αιγαίου», που σχετίζεται με τις εξετάσεις του Γαλλικού Παρθεναγωγείου του έτους 1903 (οι περιγραφόμενες σκηνές, με τον τυπικό τους χαρακτήρα –εννοείται ότι– επαναλαμβάνονταν κατ' έτος): *«Άκρα επιτυχία και το έτος τούτο έσπευσε τις εξετάσεις των μαθητριών του ενταύθα Γαλλικού Παρθεναγωγείου, δικαιώσασα τους μάχους, ους κατέβαλε το προσωπικόν του διδασκλήρου τούτου. Αι εν τοις Γαλλικοίς, Ελληνικοίς, Ιστορία, Φυσική Ιστορία και Γενική Ιστορία εύστοχοι των μαθητριών απαντήσεις ανέδειξαν αντάς κατόχους όλων εκείνων των εγκυκλοπαιδικών γνώσεων, τας οποίας οφείλει πάσα νεάνις της σημερινής εποχής να κατέχη (...). Η μουσική, η την καρδίαν ευγενίζουσα και την*

Εικ. 5. Σολάκι της Χώρας.

διάνοιαν ανψηούσα, διδάσκεται σήμερον εν τω Παρθεναγωγείω λίαν επιμελώς και εν ευρυτάτη κλίμακι· πάσαι αι μαθήτριάι σχεδόν εισί και της μουσικής τρέφιμοι. Αι μαθήτριάι εξετέλεσαν πολλά και δυσχερή μουσικά τεμάχια επί τον κλειδοκυμβάλον και χειροκροτήθησαν επανειλημμένως. Αι διδάξασαι το μάθημα τούτο ως και το της φωνητικής τοιούτον διδασκάλισσαι, η δις Felicie, ήτις μετά τριετή καρποφόρον διδασκαλίαν απέρχεται ήδη εις Γαλλίαν τας αρίστας εντυπώσεις αφήνουσα, και αι αδελφαί Cecile και Marie, εισιν άξια συγχαρητηρίων, άτινα δημοσία προς αντάς διαβιβάζομεν. Το της αριθμητικής μάθημα, το συγκίνησιν ή να μη είπωμεν αποστροφήν και δέος εις την ψυχήν του και της Ελληνόπαιδος εγειρόντος, διδάσκεται μετά πολλής της επιμονής και καρτερικότητος και μαρτυρίας υπό της πεπειραμένης ευρυνταβούς διδασκαλίσσης αδελφής S. Augustin. Εις το μάθημα τούτο διαπρέπουσιν αι μαθήτριάι Κλειώ Χρ. Λεντούνη και Ερατώ Οικονομοπούλου. Εις το μάθημα της Γεωγραφίας, Φυσικής Ιστορίας και Γενικής Ιστορίας αναδεικνύονται αι μαθήτριάι Κουμοντοπούλου, Βαρότση, Φραγκοπούλου, Μαλαγαρδή,

Γρύλλου, Μυκωνίου, κ.λπ., επαινούνται υπό της αρίστης διδασκαλίας των αδελφών Amelie.

Η σεμνή και συγκινητική της απονομής των βραβείων εορτή επισφραγίζει το τέλος των εξετάσεων. Ενώπιον κόσμον πολλού και εκλεκτού εν ταις ευρυτάταις αιθούσαις του Παιδευτηρίου λεικειμονούσαι μαθήτριάι αυτού, ων ένιαί τα στήθη με τα παράσημα της ευκοσμίας και επιμελείας έχουσι κεκοσμημένα, εναγωνίως αναμένουσι την εκφώνησιν τον ονόματός των διά τα βραβεία. Η μετά πολλής παρησίας και χάριτος γαλλιστί γενομένη προσφώνησις του γερανού συμπολίτου μας Δε - Λαστί, υποπροξένου της Γαλλίας, υπό της Δος Δομενίκης Ν. Βαρότση και η τούτου πατρική αντιφώνησις χειροκροτούνται ραγδαίοντα. Εν μέσω βαθυτάτης συγκινητικής σιγής καλείται η δις Κλειώ Λεντούδη, ήτις εις άκρον συγκεκινημένη λαμβάνει τον στέφανον της ευταξίας και κοσμιότητος, λαμπρόν έπαθλον του ήθους και τον νυκθήμερόν μόχθον της ημετέρας συμπολίτιδος. Τον δεύτερον τοιούτον λαμβάνει η δις Κλέλια Ξανθάκη, εκ Σύρου. Η δις Τζοάννον στέφεται με τον στέφανον της ευγενείας. Τα πρώτα της επιμελείας λαμβάνουσιν αι δες Κλειώ Λεντούδη, Δημάκη, Αγγ. Γρύλλου, Δομ. Βαρότση, Μαλαγαρδή, Διαμαντοπούλου, Φραγκοπούλου, Γιαρέντη, Ελ. Ανκούρη, Παπαλεονάρδου, Ρουσάλη, Ευθαλία Δαμιράλη, Κονδύλη, Ασπρογέρακα και αι αδελφαί Ι. Σωμμαρίπα. Εν ταις εξωτερικαίς δέκεται τον στέφανον της ευκοσμίας και επιμελείας η δις Ιωάννα Σωμμαρίπα. Τα δε βραβεία της επιμελείας αι δες Κοκκινιάδου, Αντωνιάδου, Δρακούλη, Παλαιολόγου και Αθανασιάδου. Εν τω Δημοτικώ το πρώτον βραβείον λαμβάνει η δις Ισμήνη Νικ. Μαλαγαρδή. Η μαντολινάτα όλων των παρισταμένων τα συγχαρητήρια επισπά, το μάθημα τούτο το πρώτον διδάσκεται. Αι δες Α. Γρύλλου και Χαρίκλ. Χωματιανού επικαρίτως το μαντολίνον παίζουσαι υπό την συνοδείαν της δος Ισαακίδου κρουούσης το κλειδοκύμβαλον, χειροκροτούνται ραγδαίοντα. Η δις Χωματιανού ένει εις τον ρόλον της παίζουσα τον ωραίον χαριτωμένον μονόλογον Le latin du pensionnat. Χάρις, κομψότης, λεπτότης και φαιδρότης κοσμούσι την στιγμήν εκείνην την καταχειροκροτούμένην δεσποινίδα. Ο πλούτος και η κομψότης των έργων της ζωγραφικής και χειροτεχνημάτων της δος Ισαακίδου, τον θανμασμόν και έπαινον επισπώσιν. Αι δες Νίκα, Δαμάσκου, Αντωνιάδου, Διαμαντοπούλου, Αλεξανδράκη, Βαρότση κ.λπ. εκθέτουσιν έργα θανμάδια. Τα συγχαρητήρια επί τούτω διαβιβάζομεν ταις αδελφαίς Se Assistante και Maria. Τέλος η θανμασία προσευχή με την αργυρόφω-

νον φωνήν των δεσποινίδων διδασκαλισσών Έλλης Νίκα, Λυμπεροπούλου και μαθητριάς Κουμουτσοπούλου επισφραγίζει την σεμνήν ταύτην και ανεπανάληπτον εορτήν ...».

Εξ ίσου λαμπρές είναι οι θρησκευτικές εορτές και τα πανηγύρια που συνδυάζουν το θρησκευτικό χαρακτήρα με τη διασκέδαση, την οικονομία με τις κοινωνικές τους προεκτάσεις. Από τις πολλές εορτές και πανηγύρεις της πόλης, ξεχωρίζουν αυτές της μητροπόλεως (Ζωοδόχου Πηγής), της Μονής Χρυσοστόμου και της Αγίας Δωρεάς. (θεωρούμε αυτονόητο γιατί—ακόμη και σήμερα—εθμικά στοιχεία της παράδοσής μας που σχετίζονται με τη ζωή θρησκευτική μας ζωή επιβιώνουν, έστω και σταδιακά απλοποιούμενα). Από τις σχολικές, πλην της 25^{ης} Μαρτίου, συγκεντρώνουν το αυξημένο ενδιαφέρον πολλών Ναξίων αυτές των Τριών Ιεραρχών και της Αγίας Αικατερίνης (προστάτιδας των μαθητριών των Γαλλικών Σχολών).

Ο περίπατος των Χωραϊτών, «διά να περιφέρωμεν και επιδεικνύωμεν τας πολυτελείς εσθήτας των γυναικών και νεανίδων ημών, τους καταφόρτους ανθέων πέλους των και λοιπά πολύχρσα και πολύμορφα του καλλωπισμού είδη», οι βεγγέρες τα βράδυα, οι εκδρομές προς την εξοχή όσων διαθέτουν «εξοχική κατοικία» αποτελούν μερικές ακόμη διεξόδους ψυχαγωγίας. Οι «πολλοί» (και ελάχιστο μέρος της «αριστοκρατίας») βρίσκουν καταφύγιο στα καφε-νεία (η πελατεία τους καθορίζεται από εμφανείς «ταξικούς» προσδιορισμούς) και στα οινοπωλεία, για να εκτονωθούν από την καθημερινότητά τους ή για να τη βιώσουν εντονότερα... Σε ένα ανακαινισμένο καφενείο της παραλίας (πρώην Σκορδύλη) ο νέος ιδιοκτήτης του Αντ. Θεόφιλος, το 1910, εισάγει για πρώτη φορά (i) προς ψυχαγωγία των θαμών του, μπιλιάρδο.

Από τα πιο σημαντικά «μικρά, λαμπρά περιστατικά» της καθημερινότητας (την καθημερινή δηλ. συγκομιδή της μικροκοινωνιολογίας), που καταγράφουν ουσιαστικά τη λαϊκή ζωή σε όλες τις εκφράσεις της, εκτός από τα παραπάνω, ας σημειώσουμε εδώ το φόβο που προκλήθηκε από τις σεισμικές δονήσεις των ετών 1901, 1903, 1904, τις καταγγελίες για νοθευμένα κρέατα, λιποβαρή ψωμιά, «νερωμένες» ποσότητες γάλακτος που φέρνουν οι χωρίτες στα σπίτια των Χωραϊτών, τα παράπονα για ελλείψεις ψαριών και κρέατος στην αγορά ή την υπερτιμολόγησή τους, δύο-τρεις πυρκαγιές σε αποθήκες

του Κάστρου, χωρίς θύματα, τις οχλήσεις κανταδόρων προς τις δεσποινίδες των Γαλλικών Σχολών, το σάλο που δημιουργούν τη νύχτα κάποιοι «εις τον Βάκκον μέχρι αποκτηνώσεως θύοντες», δύο-τρία ερωτικά δράματα, που έφθασαν στις στήλες των εφημερίδων, μικροκλοπές οικιών και καταστημάτων, ζωοκλοπές στα γεωργικά κράσπεδα της πόλης, βανδαλισμοί στα τζάμια του νεόδμητου δημοτικού σχολείου, εκούσιες και ακούσιες απαγωγές νεανίδων, ελάχιστες εξωμοσίες ιερών, ευτράπελες σκηνές που διαδραματίζονται στο Ειρηνοδικείο, και άλλα πολλά. Ας υπογραμμιστεί, πάντως, με αυτή την ευκαιρία ότι ο δείκτης της κοινωνικής παραβατικότητας στην πόλη, της κοινωνικής ανομίας γενικά, είναι χαμηλός αυτή την περίοδο.

Όψεις του γενικότερου κοινωνικού μετασχηματισμού υποδηλώνουν -συν τοις άλλοις- και οι διαφημιστικές καταχωρίσεις των εφημερίδων, που αναφέρονται σε **αλλαγές κοινωνικής νοοτροπίας και συμπεριφοράς**. Παράλληλα, π.χ., με τα ελάχιστα δώρα του νονού προς το νεοφώτιστο βαφτιστήρι του, στην «αστική» Χώρα, οι μέλλοντες ανάδοχοι βρίσκουν έτοιμα «**βαπτιστικά κούτας**» αξίας 5 έως 20 δραχμών, τα μικρά παιδιά τρέφονται ήδη από τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αι. με γαλακτούχα άλευρα, εισηγμένα «**απ' ευθείας εξ Ελβετίας**», οι μελλοννυμφοί, αντί των κλημάτων απλών στεφάνων γάμου, μπορούν να αγοράσουν «**στέφανα γάμων από 1,50 - 25 δραχμών**». Στη Χώρα, οι ενδιαφερόμενοι μπορούν να παραγγείλουν στα τυπογραφεία των εφημερίδων οποιαδήποτε τυπογραφική εργασία επιθυμούν, όπως εκτύπωση «**επισκεπτηρίων, προσκλητηρίων γάμων, βαπτίσεων, αναγγελτηρίων γάμων, προσκλητηρίων κηδείων και μνημοσύνων**», την ίδια στιγμή, φυσικά, που η μεγάλη λαϊκή μάζα της πόλης και των χωριών γνωστοποιεί ακόμη προφορικά τέτοιου είδους προσωπικές αναγγελίες, σε πεζό ή έμμετρο λόγο, συνεχίζοντας την προαιώνια παράδοση· μαθαίνουν επίσης ευρωπαϊκούς, ελληνικούς και τουρκικούς χορούς «**κατ' αποκοπήν. Διά μεν τους Ευρωπαϊκούς 1,50 έκαστον, διά δε τους άλλους δραχμάς 3**», και με κατ' οίκον διδασκαλία.

Οι νέοι, παράλληλα με την εκμάθηση της γαλλικής γλώσσας, απαραίτητης προϋπόθεσης για την κοινωνική ανέλιξη και την κοινωνική κινητικότητα του «μεσαίου» Ναξιώτη, λόγω της μακρόχρονης πολιτιστικής σχέσης τους με τους «δυτικούς», μπορούν τώρα να εκμάθουν και την **αγγλική**, με «**διαίτερα**

μαθήματα»: «**Ο θέλων να εκμάθῃ την αγγλικήν με αντιμισθίαν μετριωτάτην ας αποτανή προς τον κάλλιστον νέον κ. Αντώνιον Βαρότσην**». Είναι τα προμηνύματα της «θερμής σχέσης» των νέων της Νάξου (και όχι μόνο) με τη συγκεκριμένη γλώσσα, σχέση, όμως, που καθορίζεται πλέον σήμερα από άλλες αιτίες και κίνητρα.

Αλλαγή και στο φωτισμό του σπιτιού. Δίπλα στις λάμπες πετρελαίου και τους λύχνους, εμφανίζονται οι λάμπες ασετυλίνης και οι λάμπες οionoπνεύματος: «**Ακίνδυνον και γλυκύ Φως. Η ασετυλίνη. Έφθασαν - Έφθασαν λάμπαι και πολούνται παρ' ημίν**».

Τα ναξιακά εμπορικά καταστήματα εμπλουτίζονται με είδη **ενδυμασίας** όλων των φύλων και των ηλικιών: «**ουκί άπαξ ή δις του έτους, αλλά εξάκις, χάριν της πολυπληθούς πελατείας του**» προμηθεύεται τους θερινούς και χειμερινούς νεωτερισμούς του Ναξιώτη έμπορος. Τα είδη καλύπτουν όλες τις προτιμήσεις, με την «**τελευταίαν παρισινήν μέθοδον**» τους: πουνεατέ υφάσματα, ενδύματα, κάλτσες, καλύμματα κεφαλής, διάφορα ενδυματολογικά εξαρτήματα, ομπρέλες, αρώματα, κολώνιες, σαπούνια και άλλα σχετικά φετίχ της αστικής λατρείας. «**Ναξιακόν Λουβρ ωνομάσθη και δικαίως το παράστημα του εμπορικού καταστήματος του κυρίου Ν. Ψυλλάκη ...**». Το παρακάτω ενδεικτικό κείμενο είναι πολύτιμη μαρτυρία για τη λαογραφική έρευνα της ναξιακής ενδυματολογικής αστικοποίησης αυτή την περίοδο, και φυσικά αυτής που την προετοίμασε: «**Στον Μάρκον Κορακίττον το κατάστημα έφθασαν τα νέα θερινά είδη εις πλουσιάν συλλογήν, δυνάμενα και τους πλέον ιδιοτρόπους και απειροκάλλους να ευχαριστήσουν, τόσοσν διά το γούστο, όσον και διά την ευθινίαν: ωραία βατίσται λευκαί και μαύραι, φουλάργια, πονζέδες, τσίτια, φορέματα μάλλινα, λινά γρίζα και λευκά, πικέδες λευκοί διά φορέματα κυριών και δεσποινίδων, γαρνητούραι της εποχής, εξφόρδ Γαλλίας, κασιμίρια ανδρών, σεβίφι μπλε και μαύρα εγγυημένα, ωραία δριλλάκια Ευρώπης και Ελλάδος, με χρωματισμούς στερεούς και μοδέρνους, μανδapoλάμια, λευκά πανιά φαρδιά και μαλακά Αθηναϊκά τετράφυλλα διά σενδώνια, βατίσται και περκάλια δι' ασπρόρουχα, βέλα προσώπου, γάντια, κορσέδες, φοκόλ διάφορα και μανικέτια λινά, γραβάτες, μπαστούνια, ομβρέλλες, φανέλλες μάλλινες σώματος των καλλιτέρων εργοστασίων Τριπόλεως, βαπτιστικά κούτας από 5-20 δραχμών, στέφανα γάμων από 1,50-25 δραχμών και όλα τα είδη εν γένει των εργοχείρων κ.λπ.**».

Η **μπίρα**, το ποτό που εμελλετο, σταδιακά, να αντικαταστήσει σε κάποιο βαθμό (αν όχι στο καθη-

μερινό τραπέζι, τουλάχιστον στη διασκέδαση του Ναζιώτη, το εύγεστο παραδοσιακό του κρασί), έχει ήδη κάνει την εμφάνισή της αυτή την περίοδο και ρέει άφθονη στα καφενεία. Το νέο προϊόν εκφράζει εδώ όχι μόνο τη σύγκρουση στο επίπεδο της οικονομίας, αφού υπονομεύει το παραδοσιακό προϊόν, αλλά γίνεται και σύμβολο του τότε εκκολαπτόμενου νέου τρόπου διασκέδασης.

Αν κάποια από τα προαναφερθέντα στοιχεία αποτελούν το «νέο», τον «εκσυγχρονισμό» στην κοινωνία της Χώρας, προβάλλει ευλόγως το ερώτημα: **πώς αντιμετώπισε η ίδια η κοινωνία την «αλλαγή»;** Αν οι λίγες αρνητικές αντιδράσεις που αποδελτιώσαμε είναι ασφαλές κριτήριο για την εξαγωγή κάποιων συμπερασμάτων, τότε θα επαναλάβουμε ότι το παράδειγμα της Χώρας αποδεικνύει και πάλι ότι η διαδικασία των μεταλλαγών της ελληνικής κοινωνίας, ιδίως σε ό,τι αφορά την υλική ευζωία, βαίνει απρόσκοπτα και με ταχείς ρυθμούς, αφού το «νέο» καθίσταται ευκολότερα αποδεκτό και οι αντιστάσεις της «παράδοσης» είναι ασθενείς. Ας μην λησμονούμε, επίσης, το αποδεχόμαστε πλέον υπό μορφή νόμου, ότι *ο παραδοσιακός άνθρωπος πάντοτε επιθυμούσε την «αστικοποίηση» του*, την «έξοδό» του από την αβίωτη, πολλές φορές, ζωή του, την ίδια στιγμή που κάποιοι λόγοι ή «κουρασμένοι» αστοί υμνούσαν την «αμόλυντη» ομορφιά της.

Βεβαίως—προείπαμε—υπάρχουν και αντιδράσεις από αυτούς που είναι προσηλωμένοι σ' ένα ιδεολογικοποιημένο παρελθόν. Το «καινούργιο» είναι η «κερκόπορτα» της παράδοσης και της πολιτιστικής φυσιογνωμίας του νησιού γι' αυτή την κοινωνική μερίδα. Η προσαρμογή τους—εξ άλλου—στον μετασχηματισμένο κόσμο της πόλης θα σήμαινε την άρνηση του παρελθόντος. Ουδείς, βεβαίως, αρνείται ότι η «νεωτερικότητα» είχε αρνητικά επακόλουθα στο «παραδοσιακό» σύστημα, έτσι όμως πορεύεται η ιστορία των πολιτισμών. Άλλο θέμα η παραδοχή αυτού του ζητήματος και άλλο η εξαγωγή γενικών συμπερασμάτων και αφοριστικού τύπου αποφάνσεων, περί «ατονίας του θρησκευτικού αισθήματος», «κινδύνων από την εισαγωγή του οθνηϊκού ψευδοπολιτισμού», «απωλείας της εθνικής ταυτότητας», περί «Ελληνισμού και Ορθοδοξίας εν κινδύνω», «διαφθοράς, καταπτώσεως αξιών», κ.λπ., επειδή οι πιστοί δεν εκκλησιάζονται τακτικά, επειδή κάποιοι νέοι ξεφυχτούν ή καπνίζουν, επειδή η εορτή της 25^{ης} Μαρτίου δεν εορτάστηκε μεγαλοπρεπώς, ή επειδή οι

Ναζιώτισσες διαβάζουν μεταφρασμένα ευρωπαϊκά μυθιστορήματα. Αυτά είναι (και θα είναι) αιτιάσεις και θεωρίες με διαχρονική ισχύ, εφ' όσον ο άνθρωπος θα μυθοποιεί το παρελθόν του, θα υποτιμά το παρόν του και θα φοβάται το μέλλον του.

Το παράθεμα που ακολουθεί είναι ενδεικτικό. Υπενθυμίζουμε ότι έχει γραφεί πριν 100 χρόνια: *«Καθ' ην στιγμήν οι κώδωνες καλούν τους πιστούς εις την εκκλησίαν, ούτοι νυσταλέοι χασμώνται και υποδέχονται μετ' ειρωνίας το μέγα σίνθημα της εν τοις ναοίς εξιδανικεύσεως του ανθρώπου. Προτιμούν την πρόφα της προσευχής, προτιμούν τον περίπατον της εν τη εκκλησία διαμονής. Την Κυριακήν όταν οι κώδωνες των εκκλησιών καλούν τους Χριστιανούς εις προσευχήν, ουδείς εκ των λεγομένων Χριστιανών σπεύδει εις την ιεράν ταύτην πρόσκλησιν, διότι οι νέοι μας είχαν διέλθει την νύκτα των εν ταις συναναστροφάις ή άλλαις διασκεδάσεσιν, αι νέαι μας αναγινώσκουσι μυθιστορήματα, αι μητέραι καταγινόμεναι εις την εκμάθησιν των μικρών των της γαλλικής ή εις άλλας εν τη οικία ασκολίας και οι πατέρες εις το να θανμάζουσι την εν τη οικογενεία των συντελουμένην πρόοδον !!! ...»*. Ας κρατήσουμε απ' αυτά όμως την πιο σημαντική διαπίστωση: Οι δύο αυτές αντίθετες στάσεις έναντι του «νέου» δεν δηλώνουν τίποτε άλλο *παρά τον έντονο δυναμισμό της ναζιακής κοινωνίας*, η οποία αναζητεί, σε εποχή μετάβασης, τη νέα της *συνολική ταυτότητα*.

Ολοκληρώνουμε τη σύντομη ανάλυσή μας σε μια «άλλη διάσταση» της χωράτικης κοινωνίας, όπως μάς την σκιαγραφεί στο «Αιγαίον», το 1908, ο μετέπειτα πολιτικός Πέτρος Ευριπαιός. Φυσικά οι απόψεις που διατυπώνονται είναι προσωπικές. Θεωρούμε, πάντως, εύστοχη την τελευταία επισήμανσή του ότι το νησί (και η πρωτεύουσά του) έμειναν επί δεκαετίες υποχέτρια της πολιτικής και έγιναν κοινωνίες «κοινωνικής υπολειπυργικότητας και πολιτικής αμορφίας», με τα γνωστά αποτελέσματα των πελατειακών σχέσεων, ελλείψει της θεομοποιημένης οργάνωσης και της κοινωνικής πάλης: Η κοινωνία της Χώρας είναι μια κοινωνία *«... την οποίαν εγέννησεν η ασωτία, ελίκνισε η ψευτοευγενής πατρογονική καταγωγή, εγαλούχησεν η εξημένη φαντασία και ανέθρεψε η αμάθεια και η αργία, δεν ήτο δυνατόν παρά να θρέψη μέσα της το πάθος, το μίσος και τον φθόνον. Κοινωνία κατ' εξοχήν ευγενής, ευπροσήγορος, εγκυκλοπαιδικώς μορφωμένη, πρόθυμος εις παροχήν υπηρεσιών, εφ' όσον δεν θίγεται το Εγώ και η αξιοπρέπεια, προς πάντα ξένον, το πρώτον εμφανιζομένη σκοτίζει*

και τον διανυέστερον νουν και την καθαρωτάτην διάνοιν. Αλλά διά πάντα συμπολίτην της μοχθηρός και αμείλικτος κριτής των αδυναμιών του, κακόγλωσσος και κακεντρεχής παρατηρητής των ιδιοτροπιών του και ανθρωπίνων σφαλμάτων του, στερουμένη θάρρους και σθένους όπως εν τω φανερώ καντηριάζητας απειλούσας την υπόστασίν της πράξεις - τουναντίον μάλιστα αποδεχομένη και κολακεύουσα ταύτας - ευχαριστεῖται μόνον εκ της μοχθηράς εν τω κρυφῷ κουρσουρικής τούτων συζητήσεως. Δεν εἶνε μὲν ἄμοιρος υγιῶν ἀρχῶν, υπολάνθανουσῶν ἐνίστε, ἀλλὰ δεν ἀφίνει αὐτάς να φυτρῶσουν και καρποφορήσουν το Εγώ. Κοινωνία που ζη πλησίον θαλάσσης και εἶνε γέφυρα πολιτισμοῦ και

προόδου, διατί να κρατή μόνον τον αρακνοειδή πέπλον τούτων, περιορίζουσα τας εκπολιτιστικές ιδέας της μόνον εις λέξεις και εις το ἐπάνω - κάτω τον παραλιακού δρόμον (...) τον δε πραγματικόν ν' απορρίπτει; εις την διαφθοράν της την εξωφρενικὴν συνετέλεσεν ὅμως πολὺ και η αἰσχροὶ πολιτική. Τώρα την κοινωνία μας δεσμευθεῖσαν χειροπόδαρα εκμεταλλεύονται ὀλίγοι εκ της σχολῆς των επιτηδεύων, οἵτινες καλῶς σπουδάσαντες τον χαρακτήρα της ἐπλούτισαν ἠθικῶς και υλικῶς, κάθε ἄλλο ὅμως σύμφωνα με τον ἠθικόν Νόμον. Χορτασμένοι δε ἀπὸ αὐτὴν ἐρριξαν τους πλοκάμους των και εις την διπλανήν τον δήμου Βίβλον...».

Βιβλιογραφία

Οι αναφερόμενες στην εργασία εφημερίδες που τυπώνονταν στη Χώρα από το 1901 έως το 1915.

Αυδίκος Β., *Πρέβεζα 1945-1990. Όψεις της μεταβολής μιας επαρχιακής πόλης. Λαογραφική εξέταση*. Διδακτορική διατριβή, έκδοση Δήμου Πρέβεζας, Πρέβεζα 1991.

Βαρβούνης Μ., *Παραδοσιακή θρησκευτική συμπεριφορά και θρησκευτική λαογραφία*. Εκδόσεις Οδυσσεάς, Αθήνα 1995.

Γρεβενιώτης Κ., *Η Χώρα πριν 60 χρόνια μέσα απ' τα μάτια και την πένα του Ν. Καζαντζάκη*, «Ναξιακά» 7 (Μάρτιος - Απρίλιος 1986), σελ. 18-19.

Θεόφιλος Α., *Η εξέλιξη του θεσμού της Τοπικής Αυτοδιοίκησης στη Νάξο*, «Ναξιακά» 8 - 9 (Μάιος - Αύγουστος 1986), σελ. 50-65.

Κεφαλληνιάδης Ν., *Κατάλογος πλοίων της Νάξου στα 1832 - 1833*, «Ναξιακά» 16 (Αύγουστος - Σεπτέμβριος 1987), σελ. 12 - 17.

—, «Στατιστικά Νάξου», «Ναξιακά» 12 - 13 (Ιανουάριος - Μάρτιος 1987), σελ. 4 - 36.

Σέρρης Μ., *Λαογραφικά των εκλογών (1920 - 1981) από ένα Ναξιώτικο χω-*

ριό. Συμβολή στη «Λαογραφία των εκλογών» και στη μελέτη του Κυκλαδικού χώρου. Πρόλογος Μ. Γ. Μερακλής, Αθήνα 1998.

—, *Εφημερίδες και Λαογραφία. Η ταυτότητα μιας ναξιακής εφημερίδας. Διαθλάσεις της Ιστορίας και της ελληνικής κοινωνίας του 19^{ου} αι. και των αρχών του 20^{ου}*. Αθήνα 2000.

—, *Ψυχαγωγία και διασκέδαση στην αστική κοινότητα της Σάμου κατά τη δεκαετία 1930 - 1939: η μαγευτική του τοπικού Τύπου*. Ανακοίνωση στο Συνέδριο Σαμιακών Μελετών «Η Σάμος κατά τον 20^ο αιώνα», «Σαμιακές μελέτες», τ.6 (2003-2004), σελ. 209-243.

Τσουκαλάς Κ., *Εξήγηση και αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830 - 1922)*. Πρόλογος Ν. Γ. Σβορώνος. Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1992 (6^η έκδοση).

Ζερλέντης Π., *Διαμάχη των εν Νάξω Καστριτών και Νεοχωριτών*, «Παρνασσός» 11 (1888), σελ. 408 - 414.

—, *Ναξία γήσος και πόλεις*, *Byzantinische Zeitschrift* 8 (1902), σελ. 491 - 496.